

Društvene mreže i uspon oligarha: primjer Babonića (od 1270-ih do 1320-ih)

U tekstu se razmatra razvoj moći Babonića u razdoblju od 1270-ih do 1320-ih godina kroz prizmu društvenih mreža na koje su se oni oslanjali i koje su kontrolirali, a koje su predstavljale jedan od temelja izgradnje oligarhijske vlasti i rastakanja kraljevskog autoriteta na prostoru srednjovjekovne Slavonije. Narav tih patronatsko-klijentelističkih mreža, odnosno moći Babonića, u navedenom se razdoblju značajno promijenila, a karakterizirala ju je sve intenzivnija kontrola, odnosno razvoj od spleta odnosa koji su sami akteri definirali kao societas do onog što autor naziva zatvorenim sustavom službe. Takav razvoj u tekstu se promatra kroz prizmu sudske vlasti Babonića te fenomen multigeneracijske službe, a u posljednjem se dijelu rada sagledava mjesto cistercijske opatije u Topuskom u mreži odnosa na kojoj je počivala moć Babonića.

Ključne riječi: Babonići, srednjovjekovna Slavonija, društvene mreže, *societas*, zatvoreni sustav službe, sudska vlast, multigeneracijska služba, cisterciti, Topusko.

U listopadu 1296. Andrija III. konfiscirao je posjede Ambrozija sina Barlake u županiji Tolni i darovao ih kraljičinom kancelaru Androniku.¹ Ono što je prethodilo konfiskaciji (ili barem izdavanju kraljevske isprave koja je to registrirala²) bila je ponuda Andrije III. kojom je nudio mogućnost svim *complices et secaces* Henrikovih sinova, odnosno Gisingovaca, povratak u kraljevsku milost, koja je uključivala oprost svih prethodnih zlodjela koje su isti počinili sa sinovima Henrika. Iako se u navedenoj ispravi samouvjerenost, ali i krajnje neodređeno, veli kako su drugi prihvatili kraljevu ponudu, vrlo je teško zaključiti koliko je bilo onih koji su postupili kao Ambrozije, a koliko onih poput

1 Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, I-IX, Budae, 1829-1844, IX/7, br. 58, str. 715-16.

2 Dvije godine kasnije Andrija je ponovio darivanje, no tada ne samo na ime nevjere Ambrozija, koji je očito i ubijen ustrajući uz Gisingovce već i zbog toga što je preminuo bez djece pa Andrija podjeljuje njegov posjed kao ošasno dobro, što sve ostavlja sumnju u zaključak kako je Andronik nakon prve darovnice uspio i preuzeti posjed, Imre Szentpétery, Iván Borsa, *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke*, II./4. 1290–1301, Budapest, 1987, br. 4169, str. 197-98.

Osla od roda Osl za kojeg se u kraljevskoj ispravi iz iduće godine kaže kako je napustio družbu Henrikovih sinova (*societate*) te se vratio u kraljevsko okrilje.³ Ipak, razvoj političkih događaja upućuje na zaključak kako je bilo daleko više onih koji su postupili kao Ambrozije. U periodu između 1298. i 1300. Andrija je postigao direktni sporazum s oligarsima, među kojima su bili i Gisingovci.⁴ Ti su pak dogovori jasno signalizirali kako je Andrija napustio pokušaje potkopavanja moći oligarha putem odvrćanja plemstva iz njihove službe i okrenuo se prema, barem za njega, nepovoljnijoj strategiji direktnog dogovora s oligarsima.

Ambrozijev slučaj ilustrira fundamentalne elemente za razumijevanje političke situacije u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu u periodu od 1270-ih do 1320-ih. U njemu se ogleda dubina političke krize kroz koju je u tom razdoblju prolazio kraljevski autoritet, otkriva glavne takmace tom autoritetu (oligarsi poput Gisingovaca) koji su pak svoju moć uvelike temeljili na ljudima u svojoj službi (poput Ambrozija), kojima je odanost svojim patronima nadilazila odanost prema kralju. U srednjovjekovnoj je Slavoniji sam kraj 13. stoljeća, kada se odigravao Ambrozijev slučaj, trenutak kada su oligarsi već uvelike preuzeli kontrolu nad lokalnim resursima i lokalnim prilikama, istisnuvši mogućnost kraljevskih intervencija koja bi iole ozbiljnije zaprijetila i uzdrmla njihovu moć. Riječ je dakako o Babonićima i Gisingovcima.

Osnovne crte rasta njihove moći na prostoru Slavonije poodavna su utvrđene u literaturi, no upravo je jedan od temeljnih segmenata na kojem je počivala njihova moć – društvena mreža na koju su se oslanjali i kontrolirali – ostao van fokusa.⁵ Štoviše, ona rijetka djela koja su tome posvetila pozornost slijedila su specifičnu agendu, u kojoj su se problemi povezani s razumijevanjem sustava službe kojeg se uobičajilo nazivati *familiaritas* razmatrali kroz prizmu dugog trajanja i u kontrastu s naravi patronatsko-klijentelističkih odnosa kakvi su prevladavali na prostoru Zapadne Europe. Prigovor prema kojem je pogrešno opisivati službu oligarsima pojmom koji se u tom razdoblju nije ustalio u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu već se proširio 1380-ih, kako je to uvjerljivo pokazao Damir Karbić, ne pogađa suštinu problema.⁶ Društvena praksa vezana uz službu plemića nije se suštinski mijenjala u 13. i 14. stoljeću bez obzira na promjenu u terminologiji, pa se koncept može primjenjivati i na razdoblje 13. stoljeća, uz izuzetak razdoblja koje se nalazi u fokusu ovog rada. Naime, tada su neki od temeljnih

3 Imre Nagy, *Sopron vármegye története*, I, 1156-1411, Sopron, 1889, br. 48, str. 61.

4 Attila Zsoldos, „Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteenth and Fourteenth Centuries“, *Hungarian Historical Review* 2 (2013), str. 232-33.

5 Vidi Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, 1976, str. 340-357; Hrvoje Kekez, „Između dva kralja: plemićki rod Babonića u vrijeme promjene na ugarsko-hrvatskom prijestolju, od 1290. do 1309. godine“, *Povijesni prilozi* 35 (2008), str. 61-89, Isti, *Plemićki rod Babonića do kraja 14. stoljeća*, Zagreb, 2012 (neobjavljena doktorska disertacija), str. 67-112.

6 Za razvoj terminologije kojima su se nazivali službenici/klijenti vidi Damir Karbić, „Familiares of the Šubići: Neapolitanian Influence on the Origin of the Institution of Familiaritas in Medieval Hungary“, *La noblesse dans les territoires Angevins à la fin du Moyen Age* (ur. Noël Coulet, Jean-Michel Matz), Rome, 2000, str. 131-47.

segmenta tog sustava bili duboko uzdrmani. Kao prvo, bila je uzdrmana ideja prema kojoj je plemić, bez obzira na činjenicu da se nalazi u službi nekog plemića, svoju vrhovnu odanost i dalje dugovao kralju, kao i ideja da se moglo slobodno, bez ikakve prepreke, služiti plemiću/gospodarju po svome izboru.⁷ Stoga će se u radu upotrebljavati „neutralniji“ pojmovi, neopterećeni značenjem koje može iskriviti pogled na ovdje razmatrane fenomene i procese. Tako će se za označavanje hijerarhijskih vertikalnih odnosa (uglavnom) upotrebljavati pojmovi patron i klijent, budući da sustav *familiaritas* opisuje upravo jednu varijantu patronatsko-klijentelističkog sustava, odnosno sustava političkog klijentelizma.⁸

Ukoliko je jasno kako su patronatsko-klijentelistički odnosi činili ključan segment vlasti oligarha ipak se „malo toga zna o unutrašnjim političkim odnosima unutar oligarhijskih provincija“, kako primjećuje Attila Zsoldos.⁹ Ipak, sačuvani izvorni materijal vezan za Baboniće u razdoblju od 1270-ih do 1320-ih otvara mogućnost sagledavanja odnosa unutar društvene mreže na koju su se Babonići oslanjali. Pritom se koncept društvene mreže ovdje koristi u svom temeljnom značenju, kako bi se označila društvena mreža sačinjena od skupa odnosa, u ovom slučaju skupa odnosa korištenih u političke svrhe od strane Babonića.¹⁰ Pritom će fokus biti usmjeren na mehanizme i procese uslijed i uz pomoć kojih su Babonići izgradili svoju moć, a koji su varirali u ovdje promatranom razdoblju. To jest, društvenu mrežu koja se politički aktivirala 1270-ih, a u centru koje su stajali Babonići, karakterizirali su sasvim drugačiji odnosi i narav nego mrežu koju su Babonići kontrolirali u kasnijem razdoblju. Cilj rada je stoga pokazati, kroz prizmu društvenih odnosa i mreža koje su se koristile u političke

7 Pregled sustava *familiaritas* vidi kod Martyn Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London, 2006, str. 110-131; János M. Bak, „Una eademque nobilitas? Domini i familiares među srednjovjekovnim plemstvom kraljevine Ugarske“, *Izabrane teme iz hrvatske povijesti: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija Dies historiae 2004. – 2006.* (ur. Suzana Miljan, Marko Jerković), str. 85-94; Erik Fügedi, *The Elefánthy: The Hungarian Nobleman and His Kindred*, Budapest, 1998, str. 137-40; za Slavoniju vidi Suzana Miljan, „Familiaritas i klijentelski sustav unutar plemićkog društva Zagrebačke županije za vrijeme vladavine Žigmunda Luksemburškog (1387.-1437.)“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 33 (2015), str. 103-132; Tamás Pálosfalvi, *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400-1526*, Budapest, 2014, str. 345-67.

8 Za patronatsko klijentelističke odnose vidi Sharon Kettering, *Patrons, Brokers and Clients in Seventeenth-Century France*, New York, 1986, str. 3-5; S. N. Eisenstadt, L. Roniger, *Patrons, Clients and Friends: Interpersonal relations and the structure of trust in society*, Cambridge, 1984, str. 48-50; Isti, „Patron-Client Relations as a Model of Structuring Social Exchange“, *Comparative Studies in Society and History* 22 (1980), 42-77; James C. Scott, „Patron-Client Politics and Political Change in Southeast Asia“, *Friends, Followers, and Factions: A Reader in Political Clientelism* (ur. Steffen W. Schmidt, James S. Scott, Carl Lande, Laura Guasti), Berkeley, 1977, str. 123-32.

9 Zsoldos, „Kings and Oligarchs“, str. 224.

10 Izvrsna studija za razumijevanje društvenih mreža jest Charles Kadushin, *Understanding Social Networks: Theories, Concepts, and Findings*, New York, 2012. Korisno djelo za pogled na funkcioniranja mreža van okvira društvenih znanosti pruža Albert Laszlo Barabasi, *U mreži: Zašto je sve povezano i kako misliti mrežno u znanosti, poslovanju i svakodnevnom životu*, Zagreb, 2006.

svrhe, uspon Babonića kao oligarha. Pritom rad kreće od pretpostavke kako su Babonići 1270-ih uz pomoć društvene mreže koju nisu karakterizirali samo vertikalni odnosi već i horizontalni (u vidu savezništava) započeli svoj uspon prema oligarhijskoj vlasti i onome što se ovdje naziva zatvoreni sustav službe. Taj sustav i narav društvenih odnosa i mreže koji ga karakteriziraju razmatrat će se kroz vid sudske vlasti Babonića, multigeneracijske službe i s njome povezanih fenomena, a u posljednjem dijelu rada fokus će se usmjeriti na odnos društvene mreže Babonića s cistercitskim opatijama u Slavoniji.

Kako je počeo rat: *societas*

Tri sporazuma koja su sklopljena u razmaku od tri godine otkrivaju najvažnije sudionike u sukobima koji su se rasplamsali u drugoj polovici 1270-ih.¹¹ Na početku sukoba s jedne strane su stajali Babonići, uz koje se pojavljuje niz slavonskih plemića, dok su s druge strane stajali Gutkeledi i Gisingovci. Poraz potonjih te posebice smrt Joakima Pektara uvelike su odredili razvoj događaja, budući da su nakon toga Gutkeledi postepeno, ali sigurno, istisnuti iz Slavonije, koja je polagano pretvarana u pozornicu kojom su dominirali Babonići, na prostoru južno od Save te Gisingovci na prostoru sjeverno od Save. Njihova dominacija nije značila samo nestanak Gutkeleda sa scene već i sve jače slabljenje kraljevskog autoriteta, s kraljem koji postaje udaljena figura s vrlo malim mogućnostima kontrole lokalnih prilika i resursa. Rastakanje sustava u kojem je bliskost kralju definirala odnose snaga na lokalnoj razini – što je onda naravno podrazumijevalo i čvrst kraljevski upliv na lokalne prilike – vidljiv je iz sadržaja ovih triju sporazuma. Najprije treba istaknuti kako sve tri strane nisu imale jednaku mogućnost pristupa dvoru i kako su u tom razdoblju nastojale kapitalizirati tu činjenicu. Sporazum Babonića i saveznika s Gisingovcima iz 1278. sklopljen je bez ikakvog pozivanja na kraljevski autoritet, a razlog treba tražiti u činjenici da niti jedna od strana nije imala utjecaja na dvoru, budući da je dvorskom politikom tada dominirala obitelj Csák, s Matejom kao palatinom na čelu. Nakon poraza 1277. njihovoj strani priklonili su se i braća pokojnog Joakima Gutkeleda, a pojavljivanje Mateja Csáka, uz niz crkvenih osoba, kao jednog od arbitara između Babonića i Gutkeleda u studenom 1278. treba promatrati kao rezultat tog približavanja.¹² Nastup palatina, ali i pojavljivanje Nikole Gutkeleda kao bana Slavonije te njegova brata Stjepana kao suca kraljevske kurije očito je trebao stvoriti pritisak na Baboniće i donekle utjecati na ishod sporazuma kojemu je prethodio težak poraz Gutkeleda. I u trećem sporazumu prisutno je pozivanje na kraljevski autoritet, ovaj put od strane Gisingovaca, od kojih je Nikola nastupao kao

11 Sporazum Babonića s Gisingovcima u Dubici iz 1278: Tadija Smičiklas, *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, VI., Zagreb, 1908. (dalje CD), br. 207, str. 240-42; s Gutkeledima iz studenog 1278: isto, br. 224, str. 261-66; te s Gisingovcima iz 1280., isto, br. 306, str. 362-3.

12 O sporazumu Csáka s Gutkeledima vidi Tudor Sálageán, „Notes on the Documentary Mention of Hateg in June 19, 1278“, *Transylvanian Review*, XXI/4 (2012), str. 54.

novi ban Slavonije, jer Gisingovci ističu kako su poslani od strane kralja kako bi uredili stanje u Slavoniji. Dakle, kao i Gutkeledi dvije godine ranije, Gisingovci su 1280. preko pozivanja na, u tom trenutku, potpuno uzdrmani kraljevski autoritet Ladislava IV. – koji su oni predstavljali, i to prvenstveno preko titule i časti slavonskog bana – nastojali utjecati na odnos snaga na lokalnoj razini.¹³ Pritom su i Gutkeledi i Gisingovci koristili standardni mehanizam kojim se nastojala ostvariti moć na lokalnoj razini, to jest nastojali su osigurati čast slavonskog bana za sebe. No, koliko je mogla biti uspješna strategija koja je ovisila o kraljevskom autoritetu u razdoblju kad ovoga nije bilo? Rastakanje ovlasti koje su bili prerogativi banova vrlo je dobro vidljivo iz ovih sporazuma.

Sporazum Babonića i Gutkeleda iz 1278., u kojem Nikola Gutkeled nastupa kao ban Slavonije, dotiče se same srži banskog autoriteta: sudstva i prikupljanja poreza. U pogledu sudstva određeno je kako u slučaju da netko pokuša pokrenuti parnicu protiv Stjepana i Radoslava Babonića, kao i njihovih rođaka Stjepana i Nikole sinova Babonega te Farkaša, Vučete kao i njihove rodbine kao i drugih koji pripadaju njima (*alios ad eos pertinentes*), a čija su imena popisana u ispravama zagrebačkog kaptola, mora to učiniti pred zagrebačkim biskupom Timotejom ili pred članovima kaptola, a ne pred Nikolom ili zagrebačkim županom ili bilo kojim od njegovih službenika. U pogledu ubiranja poreza ističe se pak kako zbog štete koja je učinjena na posjedima istih ban Nikola niti njegovi službenici ne mogu ubirati zalazninu i sedam denara te druge prihode koje banovi ubiru u Slavoniji.¹⁴ Tim dvama odredbama praktično je dokinut cjelokupni autoritet bana nad ljudima i resursima koje su kontrolirali Babonići i oni koji su stajali uz njih u tom sporazumu.

Sporazum s Gisingovcima iz 1280. ponovno se dotiče tih dviju točaka. Po pitanju sudstva dogovoreno je kako se opraštaju sva do tada počinjena zlodjela, a za slučaj da se ona ponove određuje se kako će, uz znanje zagrebačkog kaptola, gospodari prijestupnika osigurati zadovoljštinu, dok u protivnom, ukoliko ne žele osigurati zadovoljštinu, trebaju iste isključiti iz svoje familije i družbe (*de sua familia et societate*). Ovom je odredbom očito potvrđen prethodno navedeni segment iz sporazuma s Gutkeledima te iz njega implicitno proizlazi kako su sporovi koji bi nastali unutar družbe Babonića rješavani kao njihova stvar, bez uplitanja bana, a uz sudjelovanje zagrebačkog kaptola. Tek u trenutku kada bi netko izgubio naklonost svojih gospodara, koji bi odustali od pružanja zaštite, koja je uključivala i odgovornost za djela šticećenika, otvarala se mogućnost da odgovaraju pred banom. Presedan iz 1278. stoga se ovom odredbom dodatno učvrstio kao praksa. S druge strane, Gisingovci su po pitanju financija pristupili drukčije te je dogovoreno kako će se uobičajena banska prava plaćati u potpunosti osim ako bi ih ban po vlastitom nađenju oslobodio plaćanja. Očito kako su Gisingovci nastojali vratiti barem jedan dio banskih prava, odnosno pokušali su spriječiti proces u kojima su određeni presedani mogli prerasti u ustaljenu praksu, to jest običaje. Po

13 Za vladavinu Ladislava IV. vidi Pál Engel, *Realm of Saint Stephen: A History of Medieval Hungary*, London, 2005, str. 108-110.

14 CD VI, br. 224, str. 263.

pitanju poreza napravili su takav iskorak, ali po pitanju sudstva potvrdili su proces u kojem je ban izgubio mogućnost uplitanja u sudačke poslove koji su se ticali onih koji su priznavali Baboniće, Grduna i Krčke (buduće knezove Frankopane) za svoje gospodare. Rastakanje banskog autoriteta na lokalnoj razini imalo je stoga značajne posljedice na nastojanja onih koji su preko stjecanja banske časti pokušavali kontrolirati prilike na lokalnoj razini. Samim tim to je značilo i urušavanje kraljevskog ugleda i autoriteta, jer se rastakao sustav izgrađen i funkcionalan za snažne kraljevske vlasti.

Svi ovi procesi rastakanja javne vlasti podrazumijevali su i redefiniranje lokalnih prilika u drukčijim okvirima. Prvenstveno se to odnosi na način na koji su društvene mreže koje su korištene u političke svrhe funkcionirale. Ono što je iznimno važno, a provlači se kroz sva tri sporazuma, jest definiranje grupa koje su sudjelovale u tim sporazumima kao *societates*. Pojam *societas* koristio se u nizu značenja i pokrivaio je cijeli niz društvenih aktivnosti, među kojima i političke sukobe. Upravo u takvom značenju se pojam koristi i u ovim sporazumima, kako bi označio pripadanje određenoj grupi koja je sudjelovala u zajedničkom pothvatu. Pored pripadanja i definiranja grupa pojam se koristio i u fleksibilnijem značenju političkog savezništva. Mir sklopljen u Dubici 1278. ilustrira to. Na samom početku sporazuma definiraju se dvije strane, i to preko svojih najistaknutijih aktera, koji su nabrojani poimence, kao i svih drugih koji se označavaju kao *socii*, dakle pripadnici određene *societas*. No, sklapanje sporazuma između dvaju strana (samih Gisingovaca te svih onih koji su stajali uz Baboniće) također je definirano kao *societas*, budući da se kaže kako Ivan Gisingovac daje drugoj strani određene županije i posjede kako bi lakše priskočili u pomoć Gisingovcima u slučaju napada sa treće strane, odnosno kako bi *commodius contra omnes societatem valeamus observare*. Iako je time odnos dvaju strana također definiran kao *societas*, nešto niže se, kao i na samom početku isprave, jasno razlikuju dvije grupe, jer se veli kako će Stjepan Babonić i Farkaš biti ti koji će iz njihove *societas* dati taoce.¹⁵ Pojam se stoga koristio na vrlo fleksibilan način i vrlo je teško, pored ideje da je riječ o participaciji u zajedničkim pothvatima usmjerenima ostvarivanju političkih ciljeva, definirati društvene odnose koji obilježavaju takvu vrstu udruženja.

U prvom redu vrlo je teško iz samog korištenja pojma izvući neke zaključke o naravi odnosa unutar *societas*. Posebno jer tri skupine koje se pojavljuju u njima pokazuju drukčiju narav. S jedne strane Gisingovci i Gutkeledi nastupaju samostalno u ime svoje rodbine i družbe, dok su s druge strane pored samih Babonića, te Grduna, mijenjaju akteri koji su poimence nabrojani u ova tri sporazuma. Biti naveden poimence, a ne kolektivno kao dio *societas*, očito je svjedočilo o ugledu i značaju pojedinog aktera ovih poduhvata. To nadalje upućuje kako društvena mreža, barem ona srasla oko Babonića, nije bila uređena samo na temelju vertikalnih, patronatsko-klijentelističkih veza, već da joj je načelom stajao skup obitelji – skupina ljudi koji je karakteriziralo političko

15 CD VI, br. 207, str. 240-42: „Insuper ut pax sic ordinata inuiolabiliter im perpetuum perseueret, nos et Farcasius de societate nostra dedimus filios nostros et dictus magister J[ohannes] de parte sua dedit filium suum...“.

savezništvo (previše bi bilo koristiti moderni pojam „stranke“, ali očito je riječ o obliku udruživanja koje u tom segmentu nalikuje onome što, u okviru političke situacije talijanskih komuna, Jacques Heers definira „strankama“), radije nego odnosi podređenosti i nadređenosti.¹⁶ Prema tome, iako su Babonići očito imali neku dozu liderstva unutar svoje *societas*, osobama koje su stajale uz njih u sklopu tih sporazuma, a koje su osobno navedene, Babonići nisu predstavljali gospodare (*domini*) već političke saveznike.¹⁷ S druge pak strane, kako je navedeno, i kod Gisingovaca i Gutkeleda nastupaju samo braća, bez isticanja drugih iz njihove *societas*. Dubina tih razlika očituje se i u sporazumu iz Dubice. Iako su Babonići postigli ogroman uspjeh u sukobima koji su prethodili sporazumima, jedna od stavki sporazuma ipak upečatljivo otkriva kako odnos snaga nipošto nije išao sasvim u korist Babonića. Naime, jednom se od stavki sporazuma stipulira kako će Gisingovci u slučaju napada braće pokojnog bana Joakim Pektara, ali i u slučaju napada od strane bilo koga drugoga, štiti Baboniće i njihove *socios* „kao sebi podložne“.¹⁸ Zaogrnutu u karakterističan srednjovjekovni koncept zaštite, koju može pružiti samo onaj jači, gospodar, ova stavka ne ostavlja sumnje kako su Gisingovci usprkos raznim ustupcima Babonićima i dalje smatrani snažnijom stranom.¹⁹ Hijerarhijski odnos može se zapaziti i u ispravi napuljskog kralja Karla kojom je potvrdio mir Babonića i Gisingovaca, u kojoj „sinove Henrika bana“ naziva barunima, dok Stjepana, Radoslava i Nikolu Baboniće, kao i Farkaša sina Jelenka, naziva plemićima.²⁰

Pritom valja istaknuti kako činjenica da se, poput Gisingovaca, Gutkeledi pojavljuju kao isključivi vođe svoje *societas*, bez isticanja drugih aktera čija bi pozicija zavređivala navođenje, govori samo o odnosima unutar *societas* a ne o snazi te *societas* u odnosu na druge strane u sukobu. Iz te prizme valja promatrati i poziciju Babonića. Iako pojavljivanje drugih vođa očito svjedoči kako je prije bila riječ o skupini obitelji političkih saveznika, taj segment se odnosi samo na unutrašnje odnose unutar *societas*, a ne na odnose s drugima, gdje su u odnosu na *societas* Gisingovaca očito i dalje smatrani donekle slabijom stranom, što se vjerojatno ne može reći za *societas* Gutkeleda. U tom kontekstu valja istaknuti značaj društvene mreže i savezništava koji su u početnoj fazi sukoba i stjecanja moći odigrali značajnu ulogu u usponu Babonića. Jednako tako treba istaknuti kako je takvo što bilo moguće jedino u okolnostima slabljenja kraljevskog autoriteta i eskaliranja sukoba na lokalnoj razini, što je uvelike omogućilo tako široku mobilizaciju.

16 Jacques Heers, *Parties and Political Life in the Medieval West*, Amsterdam, 1997.

17 Takvim ih smatra i Kekez, *Plemićki rod*, str. 59-60., 236-237., iako bez dublje rasprave o tom pitanju.

18 CD VI., br. 207, str. 240.,: „nos fratres (braću Baboniće, op. a.) et socios nostros tamquam sibi subditos totis viribus proteget et tuetur ac smiliter deffensabit nos contra omnes, qui nobis nocere aut mlestia inferre niterentur.“

19 CD VI, br. 218, str. 255. Za koncept zaštite kao jedan od temeljnih aspekata društvenih odnos u srednjem vijeku vidi Otto Brunner, *Land and Lordship: Structures of Governance in Medieval Austria*, Philadelphia, 1992, str. 218-22, 297-308.

20 CD VI, br. 218, str. 254-55.

Ukoliko je početni uspjeh Babonića ovisio o odnosima koje se može okarakterizirati savezništvom, ti odnosi su postepeno pretvarani u hijerarhijske odnose u kojima su Babonići intenzivirali i širili kontrolu nad lokalnim plemstvom te istovremeno povećavali svoju moć u odnosu na vanjske aktere, odnosno kralja i druge oligarhe. Proces se može pratiti već i na razini triju već dobro poznatih ugovora. Tako u prvom uz Stjepana, nastupaju i Radislav i Nikola Babonići te Farkaš i Vučeta sinovi Jelenka, sinovi Orlanda, Gdun, Iršo i Grubša sinovi Stjepana od Lapucha. U drugom sporazumu sklopljenom nekoliko mjeseci kasnije uz dodatak drugih sinova Babonega, poimenice se ne spominju sinovi Stjepana od Lapca. Daljnja redukcija dogodila se 1280. kada se uz Baboniće, u odnosu na prethodna dva sporazuma, javlja samo Grdun, uz dodatak Ivana i Dujma Krčkih, koji se u ispravi pojavljuju ispred Grduna. Umjesto daleko šireg spektra aktera kakav se pojavljuje u prvom sporazumu 1278. posljednji sporazum uključivao je stoga ne samo daleko manji broj osoba već su se ti isticali daleko višim društvenim položajem, kakav su prvenstveno pružali daleko veći materijalni resursi pod njihovom kontrolom. Na koji način se mijenjao položaj onih koji se više nisu poimence pojavljivali uz Baboniće u najvažnijim političkim događajima? Iako izvorni materijal ne pruža mogućnost razmatranja sudbina svih navedenih aktera ona Ivana sina Orlanda od roda Ača služi kao dobra ilustracija. Dok je 1278. dva puta nastupao više kao saveznik Babonića, kao što je prethodno istaknuto, 1285. Ivan Orlandov izričito nastupa kao klijent Stjepana Babonića, njegova gospodara (*domino suo*).²¹ Takve promjene unutar društvene mreže Babonića otvaraju pak put za razmatranje zatvorenog sustava službe.

Zatvoreni sustav službe

Slično kao i sedamdesetih godina 13. stoljeća, nitko od Babonića niti u prvom desetljeću 14. stoljeća nije nosio bansku titulu. Kao i sedamdesetih godina prethodnog stoljeća ta činjenica nije mogla signalizirati njihovu slabost. Štoviše, u dvadeset godina koji dijele ta dva perioda njihova moć duboko se transformirala i elementi koji su se mogli tek nazrijeti krajem 70-ih u prvom desetljeću 14. stoljeća se otkrivaju kao sastavni dijelovi zatvorenog sustava službe: sustav u kojem su Babonići nastupali kao vrhovni gospodari na teritoriju koji su kontrolirali, istisnuvši prvenstveno efektivnu kraljevsku vlast nad njihovom društvenom mrežom, kao i onu drugih oligarha. Što je posebno značajno, takav sustav funkcionirao je i u trenucima kada Babonići nisu držali bansku čast, kao što ilustrira idući slučaj.

U rujnu 1309. Karlo Robert uputio je knezovima Stjepanu, Ivanu i Radoslavu sinovima Babonega nalog da zaštite zagrebačkog biskupa oko sukoba s *iobagionibus castri Zagradiensis*, to jest rodovima Lastića i Stankovića.²² Prethodne godine kralj

21 CD VI, br. 453, str. 534.

22 CD VIII, br. 211, str. 252-3. Za društveni sloj jobagiones castri općenito vidi Engel, *Realm*, str. 70-72., a za one u Slavoniji Suzana Miljan, Éva B. Halász, *Diplomatarium comitum terrestrium Crisiensi-*

je navedene jobagione zajedno s njihovim posjedima izuzeo iz laičke (banske) vlasti (*exemptos ab omni seculari famulatu*) i podijelio ih biskupu.²³ Iako na prvi pogled sasvim uobičajen postupak, slučaj u stvari pokazuje odnose snaga i funkcioniranje vlasti na lokalnoj razini i njihovu percepciju od strane kralja. Naime, treba poći od činjenicu da je 1309. slavonski ban bio Henrik Mladi Gisingovac i da je u tom trenutku priznavao vlast Karla Roberta. S obzirom na to, a pod pretpostavkom da je riječ o razdoblju snažne kraljevske vlasti, bilo bi daleko izglednije očekivati da je kralj mandat poslao Henriku, a ne Babonićima. No, kralj je očito postupao imajući na umu realne odnose snaga na lokalnoj razini (o kojima je najvjerojatnije bio dobro obaviješten od samog biskupa), u kojima nije mogao računati na intervenciju Henrika unutar onoga što se očigledno i na kraljevskoj razini smatralo sferom pod kontrolom Babonića.²⁴

Slučaj iz 1307. godine pruža pak uvid u drugi važan element izgradnje oligarhijske pozicije Babonića, a tiče se sudstva. Kao što je prethodno razmatrano, krajem 1270-ih počela je transformacija i „privatiziranje“ onoga što se može definirati kao javna vlast koju je predstavljao ban, uslijed čega je ban izgubio mogućnost intervencije u *societas* Babonića i njihovih saveznika. Slučaj iz 1307., kao i gore razmatrani slučaj povezan s biskupom Augustinom, izvrsno ilustrira te procese. U lipnju 1307. Babonogovi sinovi (isti kao i u gornjem slučaju) presjedali su u slučaju prijepora između opatije u Topuskom i nekog Černe. Kao i dvije godine kasnije braća se pojavljuju s titulom *comes*-a, ali to ih očito nije sprječavalo da se nađu u ulozi kakva bi inače bila pridržana za neku drugu sudsku instancu. Posebno se to odnosi na ulogu kanonika zagrebačkog kaptola prilikom uvođenja opatije u posjed spornog zemljišta, kanonika koji su u takve poslove inače slani od strane kralja, bana ili križevačkog ili zagrebačkog župana. Da su se na njihove usluge oslonili Babonići razumljivo je s jedne strane ukoliko se pažnja vrati na odredbe sporazuma iz 1270-ih te na dio presude iz 1307. u kojoj se kaže kako su Babonići presudu donijeli *una cum nobilibus terre nostre*. Sporazumima iz 1270-ih jasno je istaknuta uloga zagrebačkog kaptola i biskupa u suđenju *societas* Babonića i saveznika, koji su služili kao sudačka instanca umjesto bana, a Babonići su očito i 20 godina kasnije koristili kaptolske ljude u sudsko-administrativnim poslovima. No, tada više nije bila riječ o onima unutar *societas* već o onima koji su bili dio *terre* Babonića. Naime, Babonići su svoju vlast počeli zamišljati van okvira banata Slavonije, na prostoru koji su sami, uz pomoć ustaljenih toposa, označili kao prostor između njemačkih zemalja i Bosne te Save i planine Gvozd.²⁵ Nakon 1310. pa do 1323. Babonići su držali bansku čast što je naravno mijenjalo način na koji su koncipirali i koristili svoju vlast, ali i

um (1274-1439). *A Körösi comites terrestres okmánytára (1274-1439). Isprave križevačkih zemaljskih župana (1274.-1439.)*, Budapest, Zagreb, 2014, str. 79-80., te Gábor Szeberényi, „Plemići, predijalci i iobagiones castri Rovišća u 13. i 14. stoljeću“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 30 (2012), str. 31-53.

23 CD VIII, br. 191, str. 222.

24 Vidi i sličnu, lakonsku opasku u Nada Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Zagreb, 1987., str. 59.

25 Antun Nekić, „The Oligarchs and the King in Medieval Slavonia“, *Südost-Forschungen* 74 (2015), str. 9-12.

odnos s kraljem, s tim da je iza toga ležala jezgra njihove moći, u velikoj mjeri još uvijek neovisna o vezama s kraljevskim dvorom i titulama koje su dolazile od tuda.

Takvi zaključci omogućavaju i drukčije čitanje u literaturi poznate isprave iz 1325. kojom je Karlo Robert odredio bansku stolicu jedinom sudbenom instancom za plemstvo Slavonije, budući da je banska čast bila umanjena činjenicom da su gotovo svi slavonski plemići uživali izuzeće iz banske jurisdikcije temeljem kraljevskih privilegija.²⁶ Posljednji se u tumačenje isprave upustio Atilla Zsoldos koji s punim pravom zaključuje kako nema sačuvanih kraljevskih privilegija izdanih prije 1325. kojima se podjeljivao imunitet u odnosu na banski sud od strane kralja te s pravom dovodi u pitanje navod iz isprave. No, njegov zaključak prema kojem „sudsku nadležnost slavonskog bana 1320-ih godina nije trebalo uspostaviti, već dati joj legitimnost“ teško da se može prihvatiti.²⁷ Zašto je trebalo na takav način sankcionirati dolazak Mikca na vlast, zašto isti postupak nije upotrijebljen za dolaska Nikole Lendavskog na bansku stolicu, što bi se daleko prije moglo očekivati budući da je bilo riječ o prvom banu nakon dugo vremena koji je na tu poziciju poslan s kraljevskog dvora? Razloge izdavanju isprave valja tražiti na drugim stranama. Kraljevsku ispravu s jedne strane treba gledati kao simbolički čin kojim je na lokalnoj razini slana poruka kako Mikac dolazi s mandatom za potpunu vlast nad Slavonijom, ali pored simbolične razine daleko je važniji njen praktični aspekt: zatvoreni sustav službe, koji je i sudačku aktivnost centrirao na same Baboniće, stajao je kao i više nego realna opasnost i smetnja banskoj vlasti. Stoga, Zsoldos griješi kad odbacuje odredbe sporazuma iz 1270-ih, jer polazi od pretpostavke kako oni nisu mogli „zamijeniti regularno kraljevo pismo privilegija“.²⁸ Takav zaključak može se donijeti samo ukoliko se usvoji perspektiva kraljevskog dvora, prema kojoj netko može temeljiti svoje izuzeće ispod banske časti jedino na temelju kraljevskog privilegija, kako kraljevsku ideologiju otkriva isprava iz 1325. Međutim, ukoliko se napusti takva perspektiva te uzme u obzir sve dosada rečeno o naravi moći Babonića stvari se mogu postaviti u daleko drukčiji okvir. Umjesto kraljevskih privilegija, kojima se iz kraljevske perspektive jedinicima moglo utjecati na karakter i opseg banske časti, bi se stoga trebalo u obzir uzeti stanje na lokalnoj razini, gdje su najmoćniji i najvažniji akteri uspostavili strukturu odnosa koja je funkcionirala i bez banske titule. Odnosno, Babonići su, i u trenutcima kada nisu obnašali bansku čast, na razini sudstva, kako je to uspostavljeno u razdoblju od kraja 1270-ih, a u punini se pokazalo u prvom desetljeću 14. stoljeća, na teritoriju pod svojom vlašću i jurisdikcijom kontrolirali i praktično vladali nad velikim dijelom slavonskoga plemstva. Pored same *de facto* moći, koja je bila ključ za održavanje takvog sustava, a koju su oni i dalje posjedovali u tom trenutku (1325.), na to je uvelike utjecala i činjenica da „Institucije nastaju tamo gdje se događa repetitivno ponašanje

26 CD IX, br. 206, str. 253–4.

27 Attila Zsoldos, „Kraljevska vlast i Slavonija u prvoj četvrtini 14. stoljeća“, *Prekretnice u suživotu Hrvata i Mađara: Ustanove, društvo, gospodarstvo i kultura* (ur. Pál Fodor, Dinko Šokčević), Budimpešta, 2015, str. 194.

28 Zsoldos, „Kraljevska vlast“, str. 194.

između dvoje aktera. Što se više ono ponavlja, to više akteri očekuju tipičan obrazac ponašanja od drugog. Razvijaju se društvene uloge koje signaliziraju koju vrstu ponašanja se može očekivati. Kada se te uloge prenesu akterima koji nisu direktno uključeni inicijalne interakcije te uloge postanu eksternalizirane.²⁹ Proces u kojem je velik broj plemstva potpadao pod sudstvo Babonića, sklop njihove vlasti koji je kao takav prerastao u institucionaliziranu društvenu praksu, počeo je krajem 1270-ih, a kao definiran sustav centriran na Baboniće može se vidjeti početkom 14. stoljeća. Kroz cijelo to razdoblje razvile su se društvene uloge unutar kojih su Babonići, bez obzira obnašali ili ne bansku čast, nastupali kao vrhovni suci za plemstvo pod njihovom kontrolom. U konačnici, činjenica da se takva situacija prenosila generacijama utjecala je na eksternalizaciju tih uloga. Susljedno tome, izdavanje kraljevske isprave iz 1325. bila je reakcija na tako uređene odnose na lokalnoj razini, prvi korak u uspostavljanju banske vlasti i jurisdikcije nad onima koji su i nadalje stajali u odnosu vjernosti prema Babonićima.

Multigeneracijska služba

Za razumijevanje eksternalizacije društvenih uloga i njenih posljedica za uspostavu te održavanje oligarhijske vlasti Babonića potrebno se okrenuti društvenoj mreži Babonića koja se perpetuirala u više generacija. Nju je najbolje sagledati kroz fenomen multi-generacijske službe, važne i za razumijevanje zatvorenog sustava službe. Naime, u izvorima je moguće pratiti članove određenih rodova/obitelji koji su nasljeđivali svoje roditelje u službi oligarsima, odnosno svoju političku sudbinu vezivali uz njih. Nekoliko je obrazaca takve multi-generacijske službe: ili je više generacija klijenata bilo u službi dvije generacije oligarha ili je jedna generacija klijenata služila dvije generacije oligarha, odnosno dvije generacije klijenata jednu generaciju oligarha.³⁰

Prvi primjer donekle je izmaknuo pažnji hrvatskih povjesničara, a bez njega je nemoguće razumjeti uspon Babonića i njihove moći od 1280-ih. Riječ je o knezovima Krčkima, a zapažanja i zaključci Mladena Ančića po prvi put su povezala niz elemenata

29 Hendrik Spruyt, *The sovereign State and its Competitors: An Analysis of Systems Change*, New Jersey, 1994, 169. Vidi i odličnu studiju o procesima kojim se ad hoc rješenja za određene probleme pretaču u rutinske institucionalizirane prakse Ellen E. Kittell, *From Ad Hoc to Routine: A Case Study in Medieval Bureaucracy*, Philadelphia, 1991.

30 Ovdje valja istaknuti kako je u slučaju Babonića preuzimanje nad vodstvom roda od strane sinova Babonega (II.) krajem 13. stoljeća stricto sensu značilo „lateralnu transmisiju“ u genealoškom smislu, između osoba u istoj generaciji (ista generacija s sinovima Stjepana (II.), Babonegovog brata); međutim, Babonegovi sinovi su daleko nadživjeli Stjepanove sinove (posebno Ivan koji je nadživio Radoslava preko 30 godina), pa se s obzirom na vremenski period njihovog „samostalnog“ djelovanja može govoriti o dvije generacije, posebice ako se u obzir uzmu varijacije u kojima se trajanje generacije procjenjuje na 15 do 30 godina; za lateralnu transmisiju, kao i općenito odličan uvod u istraživanja koncipirana oko fenomena generacije vidi Fin-Einar Eliassen, Katalin Szende, „Generations in Towns: Introduction“, *Generations in Towns: Succession and Success in Pre-Industrial Urban Societies* (ur. Fin-Einar Eliassen, Katalin Szende), Newcastle upon Tyne, 2009, str. 1-9, 16-17.

tog odnosa, koji su prethodno razmatrani odvojeno, u jednu cjelinu.³¹ Naime, 1280. se uz Baboniće te Grduna kao njihovi saveznici javljaju i Ivan i Dujam Krčki. Njihov odnos može se vrlo dobro pratiti i tijekom idućih tridesetak godina. Od 1290-ih se preko njihovog odnosa prema napuljskim Anžuvincima može zapaziti kako su vodili politiku koja je bila usko povezana i, što je važno istaknuti, radili su to neovisno od Šubića Bribirskih, koji su imali najintenzivnije odnose s napuljskim dvorom. Tako se Dujam Krčki i Radoslav Babonić zajedno pojavljuju u Napulju 1291., a iduće godine, prilikom podjeljivanja dijela *ducatus Scлавonіe* Vladislavu, sinu srpskog kralja od strane Karla II. upravo su zemlje Radoslava i njegove braće te Ivana i Dujma Krčkih bile izuzete iz te darovnice.³² Zajedničko nastupanje Dujma i Stjepana, Ivana, Radoslava i Ota Babonića može se naslutiti i pred sam dolazak Karla Roberta 1300., budući da su određene povelje i jednima i drugima izdane u svibnju iste godine, uz samo nekoliko dana razmaka.³³ Dujam se pojavljuje u društvu Babonića i 1308. kada su se ovi sastali s austrijskim vojvodom Fridrikom Habsburškim.³⁴ U svim ovim slučajevima zajedničkih nastupa Babonića i Frankopana vrlo je teško precizno razlučiti narav njihovih odnosa, to jest je li ih bolje promatrati kao savezničke odnose ili kao odnose patrona i klijenata. Nesumnjivo je kako Babonići imaju daleko veći društvenu i materijalnu moć od Frankopana u tom razdoblju, a potvrdu za to pruža i pretpostavka kako je Dujam u ime Babonića upravljao posjedom Kostanjevica koju su ovi dobili u zalog od Fridrika Austrijskog.³⁵ Pored ovih izvora koji osvjetljavaju veze Babonića i Krčkih, jednako indikativan je i izostanak kontakata Dujma Krčkog s Karlom Robertom nakon njegovog dolaska u kraljevstvo 1300. sve do 1316. – odnosno izostanak izvora koji bi ukazao na angažmana Dujma u političkim akcijama i planovima kralja. Tomu je posebno tako ukoliko se to usporedi s djelovanjem Babonića. Naime, iako su sudjelovali u dovođenju Karla Roberta u kraljevstvo i Babonići su izgubili kontakt s njim nakon 1301., a kada je on obnovljen krajem istog desetljeća, pa sve do 1317., suština odnosa se nije promijenila.³⁶ Dakle, od savezništva s Babonićima od 1280., preko zajedničkih akcija u odnosu prema Anžuvincima prije i nakon Karlovog dolaska u kraljevstvo pa do zajedničkog sudjelovanja u političkom životu na prostoru Svetog Rimskog Carstva, Babonići i Krč-

31 Mladen Ančić, *Hrvatsko kraljevstvo* (u pripremi; ovom prilikom želim se zahvaliti autoru za uvid u rukopis); Hrvoje Kekez se u svom doktorskom radu u nekoliko prilika osvrće na veze Babonića s Frankopanima, ali bez ulaženja u dublje konsekvence tih odnosa, Kekez, Plemički rod, str. 59-60, 87, 197-98. Važne zaključke o odnosu Frankopana s Babonićima, na koje se oslanja i M. Ančić, donosi Janez Mlinar, „Tipologija prekograničnih odnosa u kasnom srednjem vijeku. Primjer knezova Frankopana“, *Historijski zbornik* 62/1 (2009), str. 29-45.

32 CD VII, br. 28, str. 34; CD VII, br. 85, str. 103-104.

33 CD VII, br. 340, str. 386-87; br. 342, str. 388-89.

34 Kekez, „Između dva kralja“, str. 82-3.

35 Mlinar, „Tipologija prekograničnih odnosa“, str. 32-33.

36 Za izostanak kontakata u razdoblju prvog desetljeća 14 stoljeća vidi N. Klaić, Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 352; koju slijedi i Kekez, „Između dva kralja“, str. 81. Potpuno drukčije razmatranje tog perioda, kao i narav odnosa Babonića s kraljem u drugom desetljeću 14. stoljeća vidi kod Nekić, „*Oligarchs and King*“, str. 4-17.

ki bili su usko povezani preko 30 turbulentnih godina.³⁷ No, 1316. označava godinu u kojoj se njihovi putovi počinju odvajati. U rujnu te godine Karlo Robert je Dujmu darovao županiju Gacku, zajedno sa posjedima Doljana i Lasničića te utvrdu Otočac s posjedom Obriz.³⁸ Značajno je pritom da su u narativnom djelu isprave u kojem se navode razlozi darovanja, odnosno Dujmove vjerne službe, u prvom planu istaknute zasluge koje se odnose na njegova putovanja *ultra mare*, dakle prije 1300. Pored toga se navode i štete koje je Dujam, vjerno služeći kralju, pretrpio od onih koji su se odmetnuli od kralja. No, izgleda kako je Dujam dio tih nedaća pretrpio „u svemu napustivši družbu svojih prijatelja te ne mareći za zajednicu svojih bližnjih“.³⁹ Iako sama naracija kraljevske isprave predstavlja Dujmovu vjernu karijeru u kraljevoj službi kao neprekinuti niz, od vremena kada je dolazio do kralja u Napulj pa sve do trenutka izdavanja isprave, iz gore navedenog Dujmovog političkog puta je razvidno kako su upravo Babonići bili „prijatelji“ u čijoj se „družbi“ Dujam nalazio. Iako će nemoguće odrediti kada je točno došlo do razdvajanja putova Babonića i Dujma Krčkog najvjerojatnije je riječ o neposrednom razdoblju pred 1316., bez obzira na to kako dramatičnom i dugotrajnom je u kraljevskoj ispravi opisana Dujmova služba.⁴⁰ Predstavljanje Dujmovog postupka kao napuštanje prijatelja ponovnu u fokus stavlja narav odnosa Babonića s Krčkima, posebice s Dujmom. Problem zasigurno predstavlja nedostatak istraživanja koja su se bavila fenomenom prijateljstva i odnosa koji su karakterizirani takvima, ali još je veći problem činjenica da kraljevska isprava otkriva pogled na te odnose od strane samo jednog dijela aktera, bez mogućnosti da se prodre u to kako su Babonići percipirali te odnose (ili

37 U sklop tih odnosa može se uvrstiti i mogućnost kumstva Dujma Krčkog Dujmu Blagajskome, na što ukazuje ime koje se s kuma prenijelo na kumče. Kekez, *Plemićki rod*, str. 209-10.

38 Lajos Thallóczy, Samu Barabás, *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus/ A Frangepán család oklevéltára*. I. 1133-1453., Budapest, 1910, br. 72, str. 39-41.

39 „...idem comes D(ujm) qualibet societate suorum amicorum derelicta et etiam proximorum suorum consortio et caterva postergata...“, Thallóczy, Barabás, *Codex diplomaticus*, br. 72, str. 40.

40 Vjekoslav Klaić na temelju jednog mletačkog popisa vladara, kojeg datira u 1311., pretpostavlja kako je Dujam bio požeški župan, Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankapani: Od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka (od god. 1118. do god. 1480.)*, Zagreb, 1901., str. 130, te fus. 45. na str. 315, u kojoj se poziva na Šime Ljubić, Listine o odnošajih između južnog Slavenstva i Mletačke Republike, vol. I, br. 283, str. 192, koji pak popis datira okvirno početkom 14. stoljeća, uz naznaku kako popis vladara dolazi iz trećeg toma mletačkih Liber pactorum, u kojem se Dujam navodi kao „comes vegle, Modruzi et Vinodole, Geze et Possegie ac Vegle perpetuus dominus“. Nažalost je nemoguće bilo dobiti uvid u sam Liber pactorum i način koji je sam popis nastao, no navođenje Dujma kao požeškog župana, pogotovo 1311., kako to datira Klaić, izaziva velike sumnje, i upućuje na to kako su dvojica krčkih, djed i unuk, s istim imenom pomiješana. Naime, Dujam (III.) bio je župan Požege od 1335. do 1347., no njegov djed, Dujam II., nikad se ne javlja s takvom titulom (vidi pregled titulacija kod Ozren Kosanović, *Državina krčkih knezova – Vinodol, Senj i Krk od početka 14. stoljeća do 1420. godine* (neobjavljena doktorska disertacija), Zagreb, 2012., str. 183-92., koji se ne osvrće na ovaj popis). Niti u Engelovoj arhontologiji se ne može naći Dujma (II.) kao požeškog župana; Engel za razdoblje od 1301. do 1311. kao požeškog župana navodi Ugrina Csaka (umro 1312.) pa je vrlo teško pretpostaviti kako je Dujam (II.) tada bio požeški župan, Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457, vol. I*, Budapest, 1996, str. 164.

kako ih je na primjer poimao Dujam dok je bio u pratnji Babonića 1308. te kakvima ih je prikazivao na kraljevskom dvoru 1316.). Ukoliko se prihvati pretpostavka kako je Dujam bio upravitelj posjeda Babonića tada to pretpostavlja odnos postavljen u hijerarhijskim okvirima, a ne horizontalnim prijateljskim, a na to svakako upućuje i činjenica da je i smjena u vodstvu roda Babonića, s izdizanjem nove generacije, sinova Babonega na samom kraju 13. stoljeća, bila popraćena i Dujmovim vezivanjem uz njih. Ipak, čak i ukoliko se ti odnose predstave kao vertikalni, činjenica da je Dujam bio prvi unutar društvene mreže Babonića koji ju je napustio upućuje na izniman ekonomski i društveni kapital koji mu je omogućio takav potez. Budući da je iznimno teško razaznati zašto se Dujam baš tada odlučio na takav zaokret vrijedi istaknuti upravo ekonomski i društveni kapital jer je on uvjetovao položaj i narav odnosa ne samo krčkih knezova nego svih onih koji su na različite način bili vezani uz Baboniće.⁴¹ Razina kapitala kojeg je posjedovao Dujam omogućila mu je dakle da, nakon što je tridesetak godina, gotovo cijeli svoj politički život, stajao uz sam bok Babonićima, napusti krilo Babonića i vrlo brzo uspostavi sve dublji jaz među njima.⁴²

Drugi primjer multigeneracijske službe, onaj Grebenskih, također se tiče samog vrha društvene mreže Babonića.⁴³ Prvi član obitelji kojeg se može vezati uz Baboniće bio je Grdun sin Grdunov, koji se pojavljuje 1278. prilikom sklapanja mira s Gisingovcima, kao i u druga dva iznimno važna sporazuma, prvog s braćom Joakima Pektara iste godine te opet s Gisingovcima 1280. Uz Grduna se javlja i njegov brat Vukoslav, koji je također bio uključen u političke projekte Babonića, u prvom redu Radoslava, kao što svjedoči slučaj iz 1292., kada je uz Grduna bio jedan od onih koje je Radoslav uključio u svoje povjerenstvo koje se bavilo pitanjem Hrastovice u sporu sa zagrebačkom biskupijom.⁴⁴ Svoj položaj Grdun je očigledno koristio i kako bi pribavio korist svojoj rodbini, kako to otkriva slučaj njegovog rođaka (*cognatus*) Jaka sina Jakusa (*Jaco filius Jacus*), koji je 1290-ih nakon Grduna preuzeo neki predij zagrebačke biskupije.⁴⁵ I iduća generacija Grebenskih također se nalazila u službi nove generacije Babonića, sinova Babonega. Riječ je o Grdunovom sinu Ivanu, Vukoslavovim sinovima Puneku i Hektoru, te Farkašu, najvjerojatnije Grdunovom nećaku. Pritom su Punek i Hektor bili najvažniji među njima, kako to otkriva činjenica da su držali časti križevačkog i moguće zagrebačkog župana u vrijeme banovanja Ivana Babonića.⁴⁶

41 Za krčke knezove u tom razdoblju vidi Klaić, *Krčki knezovi*, 126-31.

42 Jaz koji se najjasnije vidi na razini Karlovog podjeljivanja županije Drežnik, koju su prethodno držali Babonići, Dujmu (III.) Frankopanu 1323., Kekez, *Plemićki rod*, 348.

43 Rasprava se temelji na Ančić, *Hrvatsko kraljevstvo*; za Grebenske vidi također, iako daleko slabije kvalitete, Mario Kevo, Ana Novak, „Podjela kastruma i vlastelinstva Greben krajem 14 stoljeća: neki aspekti unutarnjega razvoja svjetovnoga vlastelinstva“, *Ascendere historiam: Zbornik u čast Milana Krubeka* (ur. Marija Karbić, Hrvoje Kekez, Ana Novak, Zorislav Horvat), Zagreb, 2014, str. 41-64.

44 CD VII, br. 88, str. 106-108.

45 CD VII, br. 313, str. 359-60.

46 Ančić, *Hrvatsko kraljevstvo*.

Treći primjer multigeneracijske službe predstavljaju članovi jedne grane roda Ača. U već spomenutom sporazumu s Gisingovcima iz 1278. spominju se i sinovi Orlanda koji su sudjelovali u borbama, i pritom izgleda bili duboko involvirani u njima. Tako je tim sporazumom određeno kako se sinove Orlanda apsolvira za ubojstva koju su tijekom rata počinili kao dio *societas (tempore guerre in societate nostra)*, osim onih koje su nanijeli ljudima Perčina, za koje su trebali postići direktan dogovor s potonjim.⁴⁷ Sinovi Orlanda bili su uključeni i u sporazum Babonića s Pektarovcima iste godine, odnosno Ivan je predstavljao svoj rod. Ivan se nadalje 1285. javlja u službi Stjepana Babonića, a brat mu Nikola četiri godine kasnije.⁴⁸ Slučaj roda Ača također otvara mogućnost sagledavanja klijentelističkih odnosa tog vremena ne samo iz prizme multigeneracijske službe već i značaja kakvu je sa sobom nosila služba oligarsima. Naime, kako otkriva isprava iz 1298., tada već poprilično razgranati rod Ača podijelio se u dvije grupe koje su dugo vremena bile u međusobnoj zavadi: s jedne strane su stajali Orlandovi sinovi, već spomenuti Nikola te njegov brat Agk, te njihovi nećaci Dionizije, Grgur i Azika (Azhycka), sinovi tada već očito pokojnog im brata Ivana; dok je s druge strane stajao niz rođaka.⁴⁹ Kako Nada Klaić dobro primjećuje, jedna od važnih stvari koja je razlikovale ove dvije grupe rođaka bila je i njihova politička uloga u tom razdoblju: „prvi su se vrlo uspješno uključili u politički život, postali su miljenici Babonića, a drugi zbog gladi prodaju svoje posjede zagrebačkoj crkvi.“⁵⁰ Referirajući se na uzrok prodaje posjeda autorica pritom misli na ispravu bana Nikole iz 1279. kojom je Petar sin Borča prodao posjed zagrebačkoj crkvi, kao i na ispravu zagrebačkog kaptola kojom je prethodne, 1278., registrirana slična transakcije između članova roda i zagrebačke crkve, a kojoj se također kao uzrok navodi glad.⁵¹ Dublji uzroci ovih transakcija bit će obrađeni kasnije u radu, no ovdje vrijedi istaknuti kako ove transakcije nisu imale ekonomski značaj već i politički, posljedica kojeg je bio ulazak jedne grane roda u veze s zagrebačkim biskupom, dok su Orlandovi sinovi svoju sudbinu vezali uz Baboniće. To onda znači kako dvije grupe rođaka koje su rješavale svoje sukobe pred kaptolom 1298. nisu imale samo različite političke uloge u tom vremenu, kako to ističe Nada Klaić, već je daleko važnije da su imale i različite političke afilijacije.⁵² Iz toga onda postaje jasno kako je i njihov ekonomski položaj kao i ishod međusobnih konflikata proizlazio iz različitih političkih afilijacija.⁵³

I iduća generacija nastavila je putovima svojih očeva, služeći novu generaciju Babonića. Tako su Stjepan, Ivan i Radoslav 1307. u sklopu sudskog procesa između topuske opatije i nekog Černe poslali Nikolu u uvođenje opatije u sporni posjed, a Nikola se

47 CD VI, br. 207, str. 240-42.

48 CD VI, br. 453, str. 534; br. 568, str. 676.

49 CD VI, br. 273, 315; vidi i Nada Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982, str. 59.

50 Klaić, *Zagreb*, str. 59.

51 CD VI, br. 267, str. 319-21; br. 231, str. 272-75.

52 Klaić, *Zagreb*, str. 59.

53 Činjenica koju Nada Klaić ne eksplicira već pripisuje propadanje jedne strane roda oligarhijskoj anarhiji, odnosno osiromašenju, Klaić, *Zagreb*, str. 59.

pojavljuje i kao jedan od izabranih ljudi Radoslava Babonića u sklopu procesa podjele braće tijekom 1313.⁵⁴ U istim procesima podjele imovine i prihoda javlja se također i njegov brat Agk.⁵⁵ Pored njih su očito sudjelovali i sinovi njihovog pokojnog brata Ivana pa tako se među imenima iz 1313. pojavljuje i Dionizije sin Ivana, a iduće godine Grgur sin Ivana, koje se može s popriličnom sigurnošću identificirati upravo kao sinove Ivana, brata Nikole i Agka.⁵⁶

Među onima koje je 1313. Radoslav Babonić predložio za provođenje diobe nalazio se i Nikola sin Farkaša, koji je po svoj prilici sin Farkaša Jelenkova koji je zajedno s bratom Vlčetom bio uz Babonića tijekom sklapanja mira u Dubici 1278.⁵⁷ Naime, kao garanciju sporazuma obje strane odlučile su dati taoce na čuvanje trećoj strani, a uz Stjepana Babonića svog sina je trebao predati i Farkaš, dok je s druge strane to bila obveza i Ivana Gisingovca.⁵⁸ Sam slučaj zaslužuje detaljnije razmatranje. Naime, kao arbitri između Babonića i Gisingovaca tada se pojavljuju kapetan i *marescalcus milicie* napuljskog Kralja Karla II., te templar Girard. Pored uloge arbitara, određeno je kako je upravo navedeni kapetan trebao čuvati taoce koje će obje strane predati njemu na čuvanje i to unutar granica kraljevstva; naime, u slučaju da je trebao napustiti kraljevstvo kapetan je trebao pronaći pogodno mjesto za njihovo čuvanje unutar Ugarsko-hrvatskog kraljevstva. Pored toga također je bilo naznačeno kako se u slučaju pridržavanja sporazuma taoци trebaju vratiti roditeljima do idućeg Uskrsa. No, da su se stvari odigrale drugačije otkrivaju dokumenti iz Napulja. U prvom redu, kapetan koji se spominje u ovom sporazumu bio je Jakov de Bursano, dok je *marescalus* bio Guillelmus Bumellus, kako na to upućuje niz dokumenata iz 1277. kojima se uređivao njihov odlazak za Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo.⁵⁹ Upravo su oni navedeni i kao zaslužni za postizanje mira u ispravi Karla II. kojom je on u kolovozu 1278. potvrdio sporazum iz Dubice.⁶⁰ No, Jakov i Guillelmus nisu se vratili sami s puta već su sa sobom u Napuljsko kraljevstvo doveli i Stjepanovog istoimenog sina te Nikolu sina Farkaša. Iz istog mjeseca dolazi i informacija kako je Jakov de Bursano sa sobom doveo Stjepana, zajedno s dva servijensa i jednim pažom (*valletum*) i kako je Stjepana trebalo otpremiti u utvrdu Trani.⁶¹ Slična naredba od strane kralja uslijedila je i za Nikolu sina Farkaša koji je onamo došao s jednim slugom (*famulus*).⁶² Stjepan i Nikola zajedno sa svojom

54 Za 1307. CD VIII, br. 130, str. 141-42., a za 1313. CD VIII, br. 276, str. 335.

55 CD VIII, br. 276, str. 335.

56 CD VIII, br. 276, str. 335., CD VIII, br. 301, str. 359.

57 CD VIII, br. 276, str. 336; CD VI, br. 207, str. 240. Jelenkovi sinovi se javljaju uz Baboniće i nekoliko mjeseci kasnije te godine kod sklapanja sporazuma s Gutkeledima, i gdje se otkriva kako su držali utvrdu Jezera, CD VI, br. 224, str. 261-62.

58 CD VI, br. 207, str. 241.

59 Wenzel Gusztáv, *Magyar diplomacziak emlékek az Anjou-korból*. I., Budapest, 1874, str. 42-47.

60 CD VI, br. 218, str. 254-55.

61 Wenzel, *Magyar diplomacziak*, br. 69, str. 59.

62 Wenzel, *Magyar diplomacziak*, br. 74, str. 62. Isprava je datirana u rujan 1279., no budući da se naglašava kako je i Nikolu nedavno iz Ugarske doveo Jakov de Bursano daleko vjerojatnije jest kako se radi

pratnjom trebali su se uputiti prema istočnoj jadranskoj obali u rujnu 1279., no izgleda kako je put odgođen poradi neki zdravstvenih poteškoća (*graviter infirmentur*) koje su ih zadesile pa ih se u napuljskom kraljevstvu može naći još u prosincu iste godine.⁶³ Dakle, službenici napuljskog kralja kojem su taoci bili predani na čuvanje nisu se držali dane riječi (ili su nakon sporazuma u Dubici same sukobljene strane odlučile drukčije) te su ih odveli van Ugarsko-hrvatskog kraljevstva, što je onda samo po sebi značajno utjecalo i na mogućnost da se taoci vrate roditeljima do Uskrsa 1280., kako je bilo također bilo ugovoreno sporazumom Babonića i Gisingovaca. Pored toga, dakako, cijela priča otkriva bliske veze Babonića i Farkaša te njegova sina Nikole, ukazuje na odanost koja se u ovom slučaju iskazala kroz predaju sinova kao taoca, te na vjernost koja se prenosila s generacije na generaciju.⁶⁴

Idući primjer otkriva moduse kojima se prenosila služba s jedne na drugu generaciju. Slučaj se tiče nastojanja Stjepana, Ivana i Radoslava da zaštite sinove Ladihe u držanju nekog predija zagrebačke crkve. Naime, biskup Augustin je još za života tražio da Ladiha pokaže isprave kojima je držao zemlju u Vrbasu, a za koju je Ladiha tvrdio kako mu je dao biskup Ivan. No, kao ni njihov otac, tako ni njegovi neimenovani sinovi se nisu odazvali pozivima Augustina koji je stoga prijetio kako će im oduzeti sporni posjed, što je na kraju i učinio.⁶⁵ No, bez obzira na takav ishod, može se pretpostaviti kako je Ladiha bio čovjek Babonića i kako su ovi nastojali zaštititi njegove sinove, što je svakako predstavljalo iskaz naklonosti i više nego širom otvaralo mogućnost njihovog ulaska u službu Babonića, kojom bi naslijedili svoga pokojnoga oca.⁶⁶

Dakle, multigeneracijska služba uključivala je nekoliko obrazaca: jedna generacija klijenata/saveznika služila je dvije generacije Babonića (Dujam Frankopan); dvije generacije klijenata služila su dvije generacije oligarha (Grebenski, Orlandovi sinovi i unuci, Farkaš i sin mu Nikola). Ovaj obrazac uvelike odudara od nestalnosti kakvom se zna karakterizirati sustav *familiaritas*, prema kojem je promjena patrona više pravilo negoli iznimka. Praksa multigeneracijske službe pokazuje sasvim drukčiju narav službe, odnosno sposobnost oligarha da kontroliraju društvenu mrežu neophodnu za izgradnju i očuvanje moći. To jest, sustav *familiaritas*, kakvim se inače definira, bio je funkcionalan u vrijeme snažne kraljevske vlasti, dok je u razdoblju prevlasti oligarha riječ o sustavu zatvorenom prema gore, pa onda i nema mogućnosti biranja „gospodara“; tada se takav potez tumačio i sankcionirao kao „izdaju“. U korijenu takve službe stajala

o 1278. U prilog tome ide i činjenica da se u ožujku 1279. spominje Stjepan zajedno sa svojim bratom, što se očito odnosilo na Nikolu, budući se ista formulacija ponavlja i kasnije, Isti, br. 73, str. 61-62.

63 Isti, br. 75-77, str. 63-64.

64 Vezu vjerne službe i davanja taoca ilustriraju i isprave Andrije III. nakon što je bio oslobođen iz zatočeništva Ivana Gisingovca, kojima je nagradio svoje vjerne, CD VI., br. 92, str. 112-13; CD 6, br. 102, str. 122.

65 CD VIII, br. 265, str. 321-22.

66 Nasljednost veza s Babonićima jasna je i iz slučaja plemstva iz Donje Jamnice o kojem će biti riječi dalje u tekstu.

je dugotrajna služba, gotovo cijeloživotna. Politička vezanost Dujma Frankopana uz Baboniće trajala je preko trideset godina, kao i ona Nikole Orlandovog.

Korijeni dugotrajne službe mogu se pronaći u službi od mladih dana, kakva je bila ona Dionizija Kostajničkog te ona Nikole Farkaševog koji je od mladih nogu, kroz ulogu taoca, osjetio što znači sudjelovati u političkim pothvatima Babonića, i kroz koje je izgrađivan osjećaj zajedništva i vjernosti.⁶⁷ Takva služba je mogla započinjati u kućanstvu Babonića, obrazac koji je dobro poznata srednjovjekovna praksa.⁶⁸ Takvu praksu izvrsno ilustrira darivanje koje je Mojs, magistar kraljičinih tavernika, 1280. učinio Andriji sinu Ivana te njegovom sinu Mihovilu, kojeg naziva *iuuenis noster*, i koji je od najraniji dana služio u njegovom kućanstvu (*in domo nostra*).⁶⁹ Primjer stoga jasno ukazuje na jedan važan segment nasljedne službe, gdje je klijent svoje sinove povjeravao svome patronu na skrb i izobrazbu, ali i gdje su se susretali sa sinovima patrona, u čijoj su se službi mogli zateći u budućnosti.

Smjena generacija predstavlja jednu od onih strukturalno osjetljivih točaka u transferima moći. Sukobi na relaciji oca i sina, maloljetnost nasljednika te kao vrhunac nepostojanje nasljednika, kraj loze, sve su slučajevi u kojima je smjena generacija otežavala ili u potpunosti onemogućavala nasljeđivanje moći. Sve tri situacije obilježile su drugu polovicu 13. i sam početak 14. stoljeća u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu, od sukoba Bele IV. i Stjepana V., do kratkotrajne vladavine posljednjeg i nastupa na prijestolje maloljetnog Ladislava IV. te smrti Andrije III., posljednjeg Arpadovića na tronu, što je dovelo do usijanja političke krize kroz borbu nekoliko pretendenata za tron. Značaj smjena generacija, barem kada je u pitanju vladajuća dinastija, za razdoblje političke krize od 1270-ih do 1320-ih stoga ne treba pretjerano naglašavati budući da je to *leit motif* svih djela koji se bave tom problematikom. Međutim, kad je riječ o smjeni generacija i nasljeđivanju moći u redovima oligarha stvari stoje sasvim drugačije. Naravno, smrt Mateja Csáka i urušavanje njegovog poduhvata u izostanku nasljednika također spada u lajtmotive narativa o borbi Karla za vlast, iako nitko od povjesničara ne predstavlja njegovu smrt tako dramatičnom kao onu Andrije III. Nedavno je ipak Atilla Zsoldos postavio problem smjene generacija kod oligarha kad iznimno važan element za razumijevanje njihove moći i vlasti i kako su je oni sami percipirali. Naime, Zsoldos ističe kako su potomci oligarha smatrali svojim očiglednim pravom nasljeđivanje moći svojih očeva, i ukazuje kako upravo iz te perspektive postaje daleko jasnija činjenica da su “u nekim prilikama ne oligarsi već njihovi sinovi bili ti koji su se bunili protiv kralja, i to upravo nakon smrti svoga oca.”⁷⁰ Dok je zapažanje kako su sinovi oligarha moć i vlast očeva smatrali nasljednim pravom početna točka od koje bi trebalo poći svako nastojanje k razumijevanju naravi oligarhijske moći, drugi element Zsoldoseva

67 Za Dionizija vidi Marija Karbić, Damir Karbić, „Kostajnica i njezini gospodari tijekom srednjeg vijeka“, *Hrvatska Kostajnica 1240.–2000.* (ur. Marija Krupić), Hrvatska Kostajnica, 2002, str. 51-52

68 Maurice Keen, *Chivalry*, New Haven, 1984, str. 26.

69 CD VI, br. 301, str. 358.

70 Zsoldos, „Kings and Oligarchs“, str. 223-24.

zaključka traži drukčiju kontekstualizaciju. Zsolodosu naime činjenica da su pobune protiv kralja vrlo često dolazile u trenutku smjene generacije koristi kao dio argumenta za razlikovanje oligarha od provincijskih gospodara, prema kojem bi mirno prepuštanje očevo nasljeđa u ruke kralja karakteriziralo provincijske gospodare (slučaj dvojice braće Vilmoša Drugeta i sina Ugrina Csáka), a pobuna protiv takvih kraljevskih zahtjeva bila bi znak da je riječ o oligarsima.⁷¹ Ne ulazeći u sve probleme Zsolodoseve distinkcije između oligarha i provincijskih gospodara, ovdje vrijedi istaknuti kako se ne radi o tome smatra li netko svoju vlast i moć nasljednom: nakon dvadeset godina dominacije političkim životom kraljevstva teško je zaključiti kako Drugeti nisu svoju poziciju i bogatstvo smatrali nasljednima te izostanak pobune ne treba dovoditi u vezu s izostankom takvog stava već radije s činjenicom da su takav potez ocijenili politički najsvrsishodnijim, a pobunu, u trenutku snažne kraljevske vlasti, odbacili kao unaprijed na propast osuđenu opciju.⁷² Nadalje, za potpuno razumijevanje tih pobuna treba u potpunosti okrenuti uobičajenu perspektivu prema kojoj su oligarsi ti koji su se okoristili smjenama generacije unutar vladajuće dinastije za povećanje svoje moći – istu taktiku koristio je i sam Karlo Robert, ciljajući na smjene generacija u redovima oligarha kako bi razbio njihovu moć. Slučaj Mateja Csáka opet je najpoznatiji, no tek najočigledniji slučaj. Prva situacija koja se otvorila Karlu svakako je ona s njegovim glavnim saveznikom iz prvog desetljeća 14. stoljeća, Ugrinom Csákom, koji ga je i preuzeo po dolasku u Zagreb. Nakon Ugrinove smrti negdje 1312. Karlo je uvelike preuzeo časti koje je ovaj držao bez obzira na činjenicu da je Ugrin ostavio iza sebe sina. Nadalje, i nakon smrti Amadeja Abe Karlo je nastojao redefinirati odnose i oduzeti dobar dio moći iz ruku njegovih sinova, što se najbolje očituje sporazumom u Kassi 1311., ali i susljednim sukobima iz 1312. u kojima je slomljena moć pobunjenih sinova.⁷³ Istovjetan potez Karla zamjetan je i nakon smrti Ladislava Kana krajem 1314. ili početkom 1315., kada kralj promptno reagira i osobno odlazi na sam istok kraljevstva, gdje ubrzo dolazi u sukob s Ladislavovim sinovima te s Mojsom sinom Mojsa od roda Ákos, koji su uspjeli zaustaviti početne napore kraljevskih snaga iste godine.⁷⁴

Dakle, i sam Karlo je nastojao, a u konačnici i uspješno koristio generacijske smjene u redovima oligarha kako bi slomio njihovu moć, baš kao što su i sami ti oligarsi prethodno koristili demografsko-biološke slabosti u redovima vladajuće dinastije kako bi uvećali svoju moć. Specifičan aspekt smjene generacija, a koji je, pored smrti ili maloljetnosti, činio smjenu generacija osjetljivim trenutkom proizlazi i iz naravi patronatskog sustava. Isprava koja registrira posinjenje Ivana Babonića od njegovog istoimenog strica iz 1321. poslužit će kao ilustracija. Među ostalim, naglasak u ispravi je stavljen

71 Zsoldos, „Kings and Oligarchs“, str. 223-24.

72 Za kritiku Zsolodoseve distinkcije između oligarha i provincijskih gospodara vidi Nekić, „King and Oligarchs“, 20-25.

73 Zsoldos, „Kings and Oligarchs“, str. 221-22; za sukobe vidi Đura Hardi, *Drugeti: Povest o usponu i padu porodice pratilaca anžujskih kraljeva*, Novi Sad, 2012, str. 97-101.

74 Gyula Kristó, *Early Transylvania, (895-1324)*, Budapest, 2003, str. 231-32.

na odnos Ivana prema plemstvu koju je stajalo u službi banu Ivanu, koji nećaku nalaže “da se naše plemiće, koji od nas drže časti bilo u utverdama i posjedima te bilo da smo im ih dodijelili zajedničkom voljom ili mi osobno na ime njihovih vjernih službi, drži u njima na takav način da se ništa od toga ne umanji bilo kojem od njih, i da se voli njih i njihove nasljednike kao što smo ih mi voljeli”.⁷⁵ Takva odredba proizlazila je iz svijesti kako je patron bio osobno vezan uz svoje klijente i kako ista ljubav nije morala vezati i druge osobe koje bi se našli u ulozi gospodara, odnosno onih koji će u svoje ruke preuzeti časti koje ne drže njihovi osobni pouzdanci. Iz te perspektive, prema kojoj su na kušnju dolazile veze uspostavljene unutar jedne generacije, odnosno javljala se sumnja u uspješno perpetuiranje istih veza među patronima i klijentima iduće generacije, postaju jasniji postupci Karla Roberta. S druge pak strane, kao protuteža takvim slabostima smjene generacija, ističe se fenomen multigeneracijske službe, kakav se nazire i u prethodno razmatranom slučaju s obzirom na ljubav koja se proteže i na nasljednike Ivanovih klijenata. Fokus se time ponovno vraća na činjenicu da su vlast Babonića i odnosi kakve je narav njihove oligarhijske moći podrazumijevala, te društvene uloge i institucije s njima povezane, bile eksternalizirane. Odnosno, narav moći oligarha ne otkriva samo činjenica da su sami oligarsi smatrali svoju vlast nasljednim pravom već je jednako važna i činjenica da su oni koje su se nalazili u njihovoj službi i pod njihovom zaštitom promatrali njihovu moć na isti način: kao nasljednu vlast koja se protezala kroz više generacija. Upravo iz te perspektive bilo je iznimno teško Karlu Robertu srušiti tada već dugo ustaljenu vlast oligarha i prodrijeti u društvene mreže koje su ovi kontrolirali te na takav način podrijeti stupove na kojima je počivala vlast oligarha.

Zatvoreni sustav službe, osim na fenomenu multigeneracijske službe, ogleda se i na izostanku kontakta dvora s lokalnim plemstvom. U razdoblju od dolaska Karla Roberta u Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo pa sve do 1317. kralj se nije pojavljivao kao aktivan akter u lokalnim okvirima, a od 1317. komunikacija i transakcije dvora s lokalnim plemstvom ovisile su o Ivanu Baboniću kao brokeru.⁷⁶ Vladavine Ladislava IV. i Andrije III. nisu bile mnogo drukčije u tom pogledu. Za razdoblje Ladislava IV. uopće je vrlo teško razmatrati isprave izdavane u njegovo ime kao posljedicu njegovih namjera i želja te kao plod sustavne politike kojom bi se nastojalo utjecati na lokalno plemstvo u Slavoniji. Za vladavine Andrije III. pak, posljednji ozbiljni pokušaj da se promjeni odnos snaga u Slavoniji i uzdrma moć Babonića dogodio se 1295. Te godine je za biskupa izabran kraljev čovjek Mihajlo, a kontrolu nad Medvedgradom preuzela su s dvorom

75 CD IX, br. 10, str. 12-13: „nobiles vero nostros, qui honores a nobis tenent sive in castris, possessionibus, sive ipsis de communi voluntate contulerimus, aut nos de proprio nostro pretextu fidelitatum ipsorum eo modo, quo nos dileximus ipsos, in eisdem honoribus tenentur eos et heredes ipsorum diligere, aliquid ex eo non minuendo cuiquam ex ipsis.“

76 Antun Nekić, „Road to the royal court: Slavonian nobility, royal favour and ban's brokerage (1301-1342)“ *Reform and Renewal in Medieval East and Central Europe: Politics, Law and Society*, ur. Éva B. Halász, Suzana Miljan, Alexandru Simon (rad u procesu objavljivanja).

povezana braća Torusti iz Mletaka.⁷⁷ Iz iste godine također dolazi i posljednji zabilježeni pokušaj tijekom Andrijine vladavine da se osloncem na lokalno plemstvo obračuna s Babonićima, kako to svjedoči slučaj Tvrdislava i Blaža iz Vrbaša, koje je za zasluge oko borbi za utvrdu Vrbaš nagradila Andrijina majka Tomasina Morosini.⁷⁸ Posljednji korak u tom periodu u kojem se ogleda nastojanje kralja na ostvarivanja jačeg utjecaja u Slavoniji valja istaknuti i ispravu izdanu cisterciticima u Topuskom u veljači 1296. kojom su se potvrđivala darovanja njegovih predšasnika dana opatiji.⁷⁹ No, nakon toga kratkog bljeska nema nikakvih naznaka kako je dvor uspijevaio vezati lokalno plemstvo uz sebe već se okrenuo na dogovore sa samim Babonićima, koji su 1300. uspjeli, za njih iznimno povoljno, redefinirati i svoje odnose s biskupom Mihajlom.

Od zaštite do prijateljstva

U svibnju 1300. biskup Mihajlo postigao je sporazum s Babonićima, to jest s Babonegovim sinovima. Prva odredba ugovora garantirala je kako biskup „njih (braću Baboniće, op. a.), sve njihove ljude te servijense, kao ni bilo koga drugog, koji bi služeći pratili ili njih osobno ili njihov dvor, ili koje imaju podvrgnute njihovom skrbištvu i posebno zaštiti“ neće na bilo koji način oštetiti i protiv njih raditi.⁸⁰ U nastavku je klasifikacija onih vezanih uz Baboniće donekle promijenjena pa se najprije govori o samim Babonićima, njihovim ljudima, servijensima, dvorjanicama (*curiantes*) i onima podvrgnutima njihovoj zaštiti, dok se kasnije općenitije govori o njihovim ljudima i onima vezanima uz njih (*populis eorum et ad ipsos pertinentibus*).⁸¹ Rijetko koja isprava u ovom razdoblju na ovako eksplicitan način otkriva mnogostruke vrste odnosa i veza kojima su ljudi unutar društvene mreže Babonića bili povezani s njima. To je posebno važno naglasiti budući da su u dosadašnjoj raspravi, bez obzira na iskazivanje distinkcija u društvenom položaju i moći, u fokusu bili samo oni za koje se može pretpostaviti kako su pripadali u najviši sloj društvene mreže Babonića. To je također važno naglasiti kako se ne bi stekao krivi dojam kako je prerastanje Babonića u oligarhe, to jest prijelaz sa *societas* na zatvoreni sustav službe, rezultiralo izjednačavanjem statusa svih koji su Baboniće smatrali gospodarima, to jest patronima.⁸² Pored niza servijensa koje se može naći u službi

77 Za Mihajla vidi Franko Mirošević (ur.), *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb, 1995, str. 89., a za Toruste Nada Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, Zagreb, 1987, str. 54.

78 CD VII, br. 195, str. 214-15. Kekez na temelju iste isprave potpuno neosnovano zaključuje kako su braća nagrađena istom utvrdom, „Između dva kralja“, str. 74.

79 CD VII, br. 201, str. 221.

80 „... quod ipsos, populos eorum universos ac servientes, nec non alios quoscumque, personas aut curiam eorum servitio sequentes, seu quos haberent in tutela ac specialiter protectioni eorum subiectos...“, CD VII, br. 343, 389-90.

81 CD VII, br. 343, str. 389-90.

82 Raslojenost društvene mreže otkriva i sporazum koji su braća Stjepan i Radoslav 1294. sklopili pred zagrebačkim kaptolom. Tamo se, naime, u jednoj od odredbi kako jedna strana neće pokušati raditi o glavi druge strane, niti će je pokušati zarobiti, a pored njih neće to činiti niti u slučaju njihovih „bo-ljih“ (*suorum potiorum*), odnosno „časnijih ljudi koji njima pripadaju“ (*solempniorum hominum ad eos spectantium*), CD 7, br. 163, str. 181-2.

Babonića u ovom razdoblju, izvorni materijal pruža mogućnost vidjeti stvarne osobe iza apstraktne kategorije onih pod zaštitom Babonića, kako je formulirana u gornjoj ispravi. Riječ je o plemićima iz Donje Jamnice, koji su Babonićima prepustili trećinu svoje nasljedne zemlje kako bi ih Radoslav Babonić, kao i njegovi nasljednici, uzeli u svoju posebnu zaštitu (*protectores et defensores suos speciales*).⁸³ Sam slučaj privukao je dosta pažnje među povjesničarima. Nadi Klaić slučaj, između ostalog, služi kao savršen primjer koji osnažuje zaključak o pozitivnoj ulozi Babonića za posljednjih Arpadovića i prvih Anžuvina te zaključuje kako plemiće iz Donje Jamnice nitko nije primoravao na uzimanje Babonića za zaštitnike.⁸⁴ Martin Rady slučaj koristi kao ilustraciju sve većeg trenda ulaska plemstva u službu snažnijih i bogatijih u 13. stoljeću, uzrok čemu je, kako to svjedoči slučaj Donjojamničana, bila mogućnost zaštite. No, razloge ulaska u službu autor traži ipak na drugoj strani, mogućnostima nagrade koju je služba pružala, a ne toliko zaštite koju patron daje. Štoviše, odmah nakon iznošenja slučaja plemića iz Donje Jamnice, znakovito ali bez daljnje eksplicacije, pruža primjere kojima su patroni nasiljem osiguravali ulazak plemstva u njihovu službu.⁸⁵ Naime, kako to pokazuje Rady, klijenti su svojom službom osiguravali kako nagrade tako i zaštitu od strane svog patrona, ali nisu za to prepuštali svoje posjede. Zbog toga slučaj Donjih Jamničana široko otvara vrata tumačenju kako su upravo Babonići bili ti koji su ih, u (rečeno modernim rječnikom) „mafijaškom“ stilu, natjerali da traže zaštitu od njih samih, i usput im tu „uslugu“ i naplate. Nasilne prakse oligarha u tom razdoblju i više su nego česte, a očitovale su se i u odredbama Andrije III. iz 1298. kojima se osuđivala praksa gospodara koji su silom primoravali plemstvo u svoju službu.⁸⁶

Na drugom kraju spektra načina kojima su Babonići kontrolirali plemstvo stoji nagrada. Sve više sredstava koja su prisvajali omogućavalo im je i mogućnost redistribucije istih i privlačenja većeg broja plemstva u svoju službu, kao i druge oblike nagrađivanja vjerne službe.⁸⁷ Pritom su za širenje vlasti među materijalnim resursima od posebnog

83 CD VI, br. 370, str. 436-37.

84 Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 357. Doda li se ovdje kako autorica vrlo slično zaključuje i poglavlje o Šubićima (str. 450.), nameće se potreba opreza prema zaključcima autorice i načinu kako moderne preokupacije, posebno one o historijskoj ulozi, utječu na njeno pisanje, vidi Mladen Ančić, „Mjesto Bosne i Hercegovine u konstrukciji povijesti Dominika Mandića (Kako danas čitati djela Dominika Mandića)“, *Dr. fra Dominik Mandić (1889. – 1973.)* (ur. Robert Jolić), Mostar, 2014, str. 867-79.

85 Rady, *Nobility*, str. 113.

86 Rady, *Nobility*, str. 113.

87 Za razumijevanje toga može pridonijeti i primjer iz Transilvanije. Tudor Salagena tako ističe i podršku koju je Ladislav Kan uživao od strane nižeg plemstva koje je time našlo zaštitu od aristokracije povezane s dvorom koje je preko odnosa s kraljem dobivala i iskorištavala lokalne resurse, „Transylvania against Charles Robert and his position in the contest for the Hungarian Crown“, *La Diplomatie des Etats angevins aux XIIIe et XIV siècles / Diplomacy in the Countries of the Angevin Dynasty in the Thirteenth – Fourteenth centuries: Actes du colloque international de Szeged, Visegrád, Budapest, 13-16 septembre 2007* (ur. Zoltán Kordé, István Petrovics), Rome, 2010, str. 122-23. Sličan zaključak se može upotrijebiti i za Slavoniju, čiji resursi su se izdizanjem oligarha prestali slijevati van Slavonije u ruke dvorske aristokracije.

značaja bile utvrde.⁸⁸ Jedan primjer iz posljednje faze širenja Babonića poslužit će kao ilustracija. Pobjedom nad Gisingovcima i njihovim saveznicima iz 1317. Ivan Babonić je zadržao u svojim rukama osvojeno, što je sankcionirano kraljevskim podjeljivanjem u prosincu iste godine.⁸⁹ Riječ je o nekoliko utvrda (Moslavina, Bršljanovac, Položnica, Međurić) kojima se Ivanov utjecaj proširio na širokom području oko moslavačkog gorja. Kontrola nad tim utverdama poslužila je pak Ivanu kako bi dalje proširio svoj utjecaj na plemstvo s tog prostora. Tako se u službi bana Ivana 1321. nalazio Nikola Stjepanov Moslavački, a iduće godine u pratnji bana Ivana našli su se Pavao i Dominik Pekri te Leukuš i Ivan Svetački – i jedni i drugi s prostranim posjedima na prostoru (jugo)istočno od Moslavačkog gorja – koji su uz pomoć bana Ivana ishodili kraljevske darovnice.⁹⁰ Njihovo uključivanje u društvenu mrežu Babonića otkriva dvostruke kombinacije: s jedne strane stajala je iznimno uska veza između materijalnih resursa (prvenstveno utvrda) i kontrole nad plemstvom, povezana s dvostrukom kombinacijom nagrađivanja i straha uz pomoć koje su Babonići širili svoju vlast.

Od straha do nagrađivanja (uz vjerojatno vrlo suptilne nijanse u kombinaciji tih elemenata) – već na toj razini otkriva se duboka diferenciranost unutar široke skupine ljudi različita društvenog statusa koji su bili povezani s Babonićima. Takvu vrstu diferenciranosti najlakše je detektirati u slučajevima kada postoje titule koje označavaju nečiji društveni položaj. Na razini kraljevstva je to funkcioniralo dodjeljivanjem određenih časti, koje su pored opipljive materijalne dobiti, imale i element iskazivanja društvenog položaja. U slučaju oligarha je to značilo kako su imitirali praksu i organizacijsku strukturu kraljevskog dvora. *Magister dapiferorum*, *magister tavarnicorum*, *iudex curie*, sve ove časti moguće je naći na „dvorovima“ oligarha.⁹¹ Kod Babonića nije zabilježena takva praksa u izvornom materijalu. U vrijeme dok su držali bansku čast takva opcija otvarala im se podjeljivanjem časti župana, a na nižoj razini položaj kašte-

88 Vidi Erik Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary (1000-1437)*, Budapest, 1986, str. 65-99.

89 CD VIII, br. 361, str. 439-42; za dataciju isprave u 1317. vidi Engel, *Magyarország I*, str. 16.

90 Za Nikolu Moslavačkog vidi CD IX, br. 19, str. 27-28; za ostale Ančić, *Hrvatsko kraljevstvo*. Postoje naznake kako se Ivan, otac Leukuša i Ivana, također nalazio u službi Babonića. Naime, 1313. Ivanu je Karlo Robert potvrdio ispravu koju je u Ivanovo ime kralju predočio kantor Petar, koji se dva put pojavljuje kao čovjek koga su Babonići birali za arbitra u obiteljskim sporovima (Kekez, *Plemićki rod*, str. 242). Daljnja indikacija je sporazum Ivana s rođacima, sinovima Mihalča, iz 1314. u kojem se, među ostalim, određuje kako u slučaju da netko od njih sa svojim gospodarom krene na druge ovi će raditi pošteno i bez prijevare te ukoliko uzmognu to im i otkriti (slučaj savršeno pokazuje prožimanje vertikalnih, patronatsko-klijentelističkih, veza s horizontalnim vezama uvjetovanima rodovskom solidarnošću, odnosno kako vertikalne veze nisu nužno dokidale rodovske veze): „*Item si quis ex partibus cum domino suo contra partem alteram causam aliquam deueniret fideliter et sine fraude parti aduerse laborabit et si poterit eidem intimare tenebitur*,” MNL OL, DL 100063 (pristup ostvaren preko web stranice <http://hungaricana.hu>). Intervencija kantora Petra, blisko povezanog s Babonićima, za Ivana daje naslutiti kako je i Ivan bio povezan s njima, i to kao svojim gospodarima, kako to otkriva, za Slavoniju u ovom razdoblju, krajnje neobična formulacija rodovskog sporazuma dvaju grana Svetačkih. Ovakvi zaključci onda također uvrštavaju Ivana i njegove sinove među one koji su kroz dvije generacije stajali u službi Babonića.

91 Zsoldos, „Kings and Oligarchs“, str. 226-27., Kristo, *Early Transylvania*, str. 229.

lana mnogobrojnih utvrda Babonića pružao je sličnu priliku za nagrađivanje i isticanje nečijeg društvenog položaja.

Pitanje društvenih distinkcija još jednom usmjerava pažnju prema pojmu *societas*. Iz dosadašnje rasprave možda se mogao steći krivi dojam kako se pojam *societas* nije mogao nakon 1270-ih pronaći u vezi s oligarsima. Dapače, *societas* se i dalje vrlo često upotrebljava kako bi se označilo one koji su pristajali uz oligarhe. Niz je takvih primjera, od Andrije III. do Karla Roberta. Dva primjera s početka rada ilustriraju to za doba Andrije III., a u niz isprava Karla Roberta govori se o plemićima koji su ili pristajali ili uzmakli iz *societas* nekih od oligarha – Gisingovaca, Borsa, ili sinova Ladislava Kana.⁹² Međutim, daleko je teže pronaći same oligarhe da koriste pojam *societas*. Nakon 1280-ih pojam se ne upotrebljava od strane Babonića. Tu valja istaknuti kako u sporazumu s biskupom Mihajlom ne upotrebljavaju pojam *societas* već daju jednu sasvim drukčiju kategorizaciju kako bi označili one koji se nalaze u njihovoj društvenoj mreži, mada se sam pojam *societas* koristi u ispravi, kad biskup naglašava kako neće poslati nikog od svojih u pomoć i družbu onima koji bi krenuli na Baboniće.⁹³ Također, kada 1307. presuđuju onda presudu donose s *nobilibus terre nostre*, a ne sa svojim *sociis*. Može li se onda na toj razini stoga zaključiti kako su izrastanjem u oligarhe Babonići prestali koristiti izraz *societas*, čime bi se reflektirala promjena u naravi njihove moći i autoriteta nad plemstvom? No, kako onda protumačiti navod iz povelje Dujmu u kojem se veli kako je napustio družbu svojih prijatelja, što navodi na zaključak kako njegovi odnosi s Babonićima nisu bili uređeni vertikalno, hijerarhijski? Time se pak ulazi u osjetljivo pitanje perspektive, kako taj odnos promatraju Babonići, kakvim ga je nastojao pred kraljevskim dvorom pokazati sam Dujam i kakva je bila recepcija kralja i onih koji su na dvoru ideje pretakali u pisanu riječ. Posljednji element pritom bi mogao biti i odlučujući faktor za izbor pojma *societas* kako bi se opisao Dujmov odnos s Babonićima, jer, koliko god se diskurs kraljevske kancelarije u pojedinim trenucima prilagođavao stvarnom omjeru snaga (vidi dalje), unutar takvog diskursa prakse koje su u punini otkrivala slabost kralja i njegovog autoriteta teško su nalazile mjesto.

Ipak, čak i uz ovakve napomene, odgovor na ovako postavljena pitanje iznimno je težak, ne samo zbog naravi izvora, već i jer oni nisu sustavno istraženi. Stoga ovdje slijedi samo par opaski kao naznaka mogućeg smjera istraživanja.

Kada su 1311. udovica i sinovi Amadeja Abe zajedno s mnoštvom plemića postigli sporazum s Karlom Robertom u Košicama 1311., mnogobrojno plemstvo koje se prvi put nabraja poimence drugi put je razvrstano u dvije kategorije: „*nobiles ad eos spectantes, seu de illa societate existentes*.”⁹⁴ Ovo je jedini slučaj koji sam uspio pronaći u kojem se radi ovako izrazita distinkcija između plemića koji su stajali u službi oligarha

92 Imre Nagy, *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. II. (1322–1332)*, Budapest, 1881, br. 112, str. 124. (Ladislavovi sinovi); CD IX, br. 100, str. 117 (Gisingovci); Fejér, *Codex diplomaticus*, VIII/5, br. 97, str. 158.

93 CD VII., br. 343, str. 390.

94 Fejér, *Codex diplomaticus*, VIII/1, br. 192, str. 405-12, citat na str. 407.

(*ad ... spectantes/pertinentes*) i onih koji se može smatrati prijateljima/saveznicima, koji s njima čine *societas*. Izraz *ad ... pertinentes* javlja se i kod Babonića, i to u više navrata. Prvi put u već pretresanom sporazumu s Gutkeledima iz 1278., u okviru sudačkog izuzeća koje se odnosilo na Baboniće, Farkaša i brata mu Vučetu te njihove rođake, ljude i kmetove te sve druge koji pripadaju k njima (*cognatos ipsorum, populos et iobagiones ac alios pertinentes ad eosdem*), ali bez ikakve distinkcije prisutne u sporazumu u Košicama.⁹⁵ Izraz se nadalje spominje u već spominjanom sporazumu s Mihajlom iz 1300.,⁹⁶ a upotrebljavaju ga i drugi oligarsi: Ladislav Kan 1308.⁹⁷, te Gisingovci 1309.⁹⁸ Potonja isprava Henrika Mlađeg Gisingovca jasno otkriva na koga se odnosio takav izraz. U prvom dijelu isprave Henrik priseže vjernost Karlu Robertu u svoje ime, ime svojih nasljednika te svih onih plemića „na koji god način stajali pod našom vlašću“ (*quomodolibet sub nostro regimine constitutis*). Nadalje su u ispravi oni pod njegovom vlašću drukčije označeni, kao svi oni *ad ... pertinentibus/spectantibus*.⁹⁹

Distinkcija između *societas* i *ad ... pertinentes/spectantes*, kakva se eksplicitno očituje u sporazumu u Košicama, a može se razaznati i kod drugih oligarha te bi time možda mogla iskazivati dva spektra odnosa unutar društvenih mreža koje su oligarsi politički kontrolirali – od odnosa koji su definirani vertikalno, kao služba gospodaru (opet u različitim modusima), do onih koji su bili bliže horizontalnom odnosu prijatelja/saveznika u političkim borbama. Uz dvije važne opaske. Izraz *ad ... pertinentes/spectantes* ne upotrebljava se samo u kontekstu oligarhijske vlasti. S jedne strane koriste ga oni s daleko manje moći od oligarha, poput zagrebačkog biskupa.¹⁰⁰ S druge strane, koriste ga i sami kraljevi kako bi označili one pod njihovom vlašću. Tako 1303. Ladislav V. (Wenceslas) govori o nekom plemiću, koji se nalazio u družbi (*societate*) Stjepana sina Marci, njegovog nevjernog, te koji je nanio velike štete onima pod njegovom vlašću (*ad nos pertinentes*).¹⁰¹ Jednako tako i isprava Karla Roberta iz 1315. govori o štetama koje su neki plemići u službi Mate Csáka nanijeli onima koji su u tim sukobima stajali uz njega (*ad nos pertinentibus*).¹⁰² Ovi primjeri otkrivaju ograničen doseg kraljevske vlasti te kako se pritom i diskurs prilagođavao realnim odnosima snaga – govor o onima pod vlašću kralja eksplicitno otkriva situaciju gdje ima (velik broj) onih koji ne priznaju kraljevsku vlast – i kako Karlo Robert, kao ni Andrija III. i Ladislav IV. nisu mogli

95 CD VI, br. 223, str. 263.

96 „...populis eorum aut ad ipsos pertinentibus...“, CD VII, br. 343, 389.

97 „Nos enim una cum nobilibus regni ad nos pertinentibus et alys quibuslibet in ipsa congregatione nostra sedentibus“ Imre Nagy, Iván Nagy, Dezső Véghely, *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo*. I., Pest, 1871, br. 135, str. 118.

98 CD VIII, br. 208, str. 249.

99 CD VIII, br. 208, str. 249: „tam pro nobis nostrisque heredibus ad nos pertinentibus, quam pro magistro Nicolao nepote nostro ac ad ipsum spectantibus, sicut superis expressum est“.

100 Na primjer zagrebački biskup koristi ga u sporazumu s Babonićima ne samo za one pod njihovom vlašću već i za one pod njegovom vlašću, CD VII, br. 343, str. 389.

101 Fejér, *Codex diplomaticus*, VIII/1, br. 42, str. 116.

102 Nagy, *Anjoukori okmánytár*, I, br. 349, str. 385.

neosporno tvrditi kako su *domini naturales et legitimos*, tvrdnja koja, iako je mogla i biti (nominalno) prihvaćena od strane oligarha, mogla u potpunosti zaživjeti tek njihovim uništenjem.¹⁰³

Crkvene institucije u mreži oligarha

Među temeljne segmente izgradnje oligarhijske moći svakako su spadali i pokušaji uspostavljanja kontrole nad crkvenim institucijama kraljevstva.¹⁰⁴ Pritom se mogu zapaziti različite modeli putem kojih se nastojalo ovladati tim institucijama, prvenstveno biskupijama i nadbiskupijama: od rekonfiguracije crkvenih struktura na nekom području¹⁰⁵; postavljanja članova obitelji ili osoba od povjerenja na te pozicije¹⁰⁶; preuzimanja crkvenih materijalnih resursa, posebno utvrda, postavljanjem osoba od povjerenja na njihovo čelo¹⁰⁷; pukim nasiljem.¹⁰⁸ Ti pokušaji nisu naravno počivali na isključivom korištenju samo jednog od ovih mehanizama već je često bila riječ o njihovoj kombinaciji. Ovladavanje ovom vrstom crkvenih institucija posebno je značajno jer su one u razdobljima snažne kraljevske vlasti stajale pod kraljevskom zaštitom pa je njihovo izmicanje van dohvata kralja već i na simboličkoj razini odašiljalo upečatljivu poruku o odnosima moći. U kontekstu Slavonije, pored zagrebačke biskupije, slučaj cistercitskih opatija od ključnog je značaja za razumijevanje izrastanja oligarhijske vlasti. O odnosima Babonića s cisterciticima s kojima su dolazili u doticaj napisana je nekolicina radova.¹⁰⁹ Iako je pritom jasno istaknuta veza između izgradnje njihove moći i

103 Za izraz vidi npr. povelju Ladislava Kana kojom priznaje Karla za kralja i prima ga za *dominum nostrum naturalem, et legitimum*, Fejér, *Codex diplomaticus*, VIII/1, br. 177, str. 389.

104 Zsoldos, „Kings and Oligarchs“, str. 227-28.

105 Za ulogu Šubića u crkvenoj reorganizaciji na prostoru pod njihovom vlašću vidi Damir Karbić, „Uloga bibrirskih knezova u osnutku šibenske biskupije“, *Sedam stoljeća šibenske biskupije: Zbornik radova sa znanstvenog skupa Šibenska biskupija od 1298. do 1998.*, Šibenik, 22. do 26. rujna 1998. (ur. Josip Ćuzela et al.), str. 53-61; Isti, „Crkvena politika Šubića Bibrirskih do sloma kliške grane (1336.)“, *Humanitas et litterae: Zbornik u čast Franje Šanjeka* (ur. Lovorka Čoralčić, Slavko Slišković), Zagreb, 2009, str. 149-50.

106 Vidi nastojanja Ladislava Kana, Kristo, *Early Transylvania*, str. 195.

107 Babonići za vrijeme biskupa Ivana, Ančić, *Hrvatsko kraljevstvo*.

108 Poznata je epizoda napada Petra Csáka na vespremsku biskupiju kojoj je tada na čelu stajao Petar Gisingovac, Z. J. Kostztołnyk, *Hungary in the Thirteenth Century*, New York, 1996, str. 260-61.

109 Za cistercite na području Slavonije vidi pregled kod Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj, sv. III*, Split, 1965, str. 201-34., 241-243; za topusku opatiju Ančić, „Cistercians in Thireteenth Century Croatia“, *Meidaevistik* 10 (1997), str. 205-18; Isti, „Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest* 27 (1994), str. 29-42; Ana Novak, „Uključivanje Opatije Topusko u crkveno-politički i javni život na području Zagrebačke biskupije (Djelatnost opata Uvana II. i sjeveroistočni posjedi cistercitske opatije Blažene Djevice Marije)“, *Povijesni prilozi* 34 (2008), str. 27-43., Hrvoje Kekez, „Cistercians and Nobility in Medieval Croatia: The Babonići Family and the Monasteries of Topusko (Toplica) and Kostanjevica (Landstrass) in the Thireteenth and Early Fourteenth Centuries“, *Cîteaux: Commentarii cistercienses* 61 (2010), str. 257-77.

„ovladavanja“ cistercitskom opatijom u Topuskom fokus nikad nije bio usmjeren isključivo na taj problem te je stoga dosadašnje spoznaje moguće dopuniti s onima do kojih se može doći ukoliko se perspektiva pomjeri i usredotoči na društvene mreže unutar kojih je opatija funkcionirala.

Stjepanovo darivanje topuske opatije iz 1301. zasigurno spada u onaj spektar darivanja koje je C. B. Bouchard okarakterizirala darivanjem u kontekstu „osobne krize“, motivirano nadasve religioznim motivima.¹¹⁰ No, darivanja i druge transakcije s crkvenim institucijama nisu počivala samo na takvim pobudama. Ona su pored toga imala snažno društveno značenje, odnosno „Funkcionirala su kako bi se definirale grupe i potaknula društvena kohezija“ te je „cijeli proces (...) stvarao mrežu poveznica i odnosa“.¹¹¹ Što to znači u konkretnom slučaju koji se razmatra ovdje? U prvom redu to znači kako je prevelik fokus na Baboniće iz spektra isključio odnose cistercita s osobama iz društvene mreže Babonića te je povrh toga ostalo nezamijećeno kako je ta mreža odmijenila (lokalnu) društvenu mrežu unutar koje je opatija prethodno djelovala.

Kada se pogledaju, ma kako one brojčano male bile, sve transakcije (darivanja i kupovine) topuske opatije u razdoblju između 1285. i 1323. vrlo brzo se uočava jedna pravilnost: („laička“) društvena mreža unutar koje je funkcionirala opatija sastojala se isključivo od plemića koji su bili vezani uz Baboniće, odnosno te dvije mreže su se preklapale i činile su jednu mrežu. Pored darivanja samih Babonića te korištenja opatije kao mjesta na kojem su se odvijali događaji značajni za njihove međusobne odnose, tri su slučaja iz cijelog tog razdoblja koji to ilustriraju. Prvi dolazi iz 1278., a u njega su uključena trojica braće, Ivan, Nikola i Aga, iz roda Ača.¹¹² Drugi se tiče prodaje serva opatiji, koju je obavio Beloš sin Martina od Sane obavio u svoje te ime brata Petra; isti taj Beloš 1323. dobio je na ime vjerne službe od Ivana Babonića neke posjede u vrbaškoj županiji.¹¹³ Treći se tiče Dionizija Kostajničkog, kojeg su i rodbinski odnosi vezivali uz Baboniće, a koji je 1312. poklonio opatiji dio svog nasljednog posjeda zajedno s crkvom i mlinom.¹¹⁴ Dakle, sva tri zabilježena slučaja se tiču klijenata Babonića. Iako su, poput primjera Stjepana Babonića, i primjeri Ača i Dionizija također obojeni religioznim motivima, u njima se, kao i u slučaju Beloša, ocrtava i društvena funkcija tih transakcija. Putem njim oni nisu samo učvršćivali vezu s crkvenom institucijom koja je trebala skrbiti za njihovu duhovnu dobrobit već su učvršćivali i vezu sa svojim patronima, ali se može pretpostaviti kako su pored toga stvarali i međusobne veze, time snažeći i horizontalne veze unutar društvene mreže u centru koje su stajali Babonići.

110 CD VII, br. 10, str. 11-12; Constance Brittain Bouchard, *Sword, Miter, and Cloister: Nobility and the Church in Burgundy, 980-1198*, Ithaca, 1987, str. 190-99, 238-246.

111 Barbara H. Rosenwein, *To be the Neighbour of Saint Peter: The Social Meaning of Cluny's Property, 909-1049*, Ithaca, 1989, str. 48.

112 Za vezu Orlandovih sinova i Babonića vidi prethodna razmatranja. CD, VI, br. 506, str. 598-600. Valja primijetiti kako je Nikola bio jedan od dvojice koje je 1307. sudjelovao u uvođenju cistercita u posjed koji im je tada, presudom Babonića, vraćen. CD VII, br. 130, str. 141-42.

113 CD VIII, br. 177, str. 198; MNL OL, DF 262412.

114 CD VIII, br. 255, str. 307-308.

Nadalje, time je istican i njihov društveni položaj i prestiž. Naime, kako je prethodno istaknuto, položaj unutar društvene mreže Babonića nije bio sankcioniran titulama koje bi isticale društveni značaj te su upravo preko ovakvih transakcija plemići unutar te mreže mogli naglasiti svoj status. Da su i sami cisterciti bili osjetljivi na pitanja društvenog prestiža ilustriraju dvije isprave Radoslava Babonića iz 1285. i 1288., a koje se tiču otoka Timpor. Isprave su sadržajno identične, osim naslova koje Radoslav nosi – dok je u prvoj župan Glaža, Vrbasa i Sane u drugoj je ban *tocius Sclavonie*.¹¹⁵ Dok H. Kekez zaključuje kako iza druge isprave identičnog sadržaja stoji strah od gubitka posjeda, potrebu cistercita da im se potvrde prava na posjed radije bi valjalo tumačiti kao reakciju na promjenu položaja Radoslava, promjenu u kojoj je on „napredovao“ od župana triju županija do najviše titule koju je mogao dobiti na razini Slavonije.¹¹⁶ U konačnici, obrazac kakav se nazire iz ovih triju primjera vidljiv je i kod samih Babonića, koji su preko odnosa s cistercitema u Kostanjevici ulazili u društvenu mrežu koja se ispreplitala oko opatije, a koja je uključivala i knezove Gorice i Tirola, a preko njih i Habsburgovce, u čiju službu od kraja prvog desetljeća Babonići ulaze.¹¹⁷

Punina značaja „ovladavanja“ topuskom opatijom od strane Babonića i njihove frakcije može se dobiti jedino usporedbom prethodne društvene mreže koja se isplela oko opatije. Ta društvena mreža nastala je uslijed specifičnih okolnosti u drugoj polovici 1270-ih i usko je povezana, između ostalog, i s redefiniranjem položaja zagrebačkog biskupa na lokalnoj razini u tom razdoblju pa stoga najprije slijedi osvrt na poziciju posljednjeg.

Promjenu u položaju biskupa najbolje otkrivaju darovanja Ladislava IV. iz 1277. kojima su u ruke Timoteja došle utvrde Garić, garešnička županija te posjed Blaguša.¹¹⁸ U usporedbi s prethodnim postupcima prema biskupu, ali i izostanku takvih kraljevskih darivanja bilo kome drugome u tome razdoblju, očito je kako je dvor Timoteju namijenio glavnu ulogu na lokalnoj razini. Timotejeva pozicija vrlo je jasno izražena i u studenom 1278. prilikom sklapanja mira između Gutkeleda i Babonića gdje je Timotej naveden kao prvi među arbitrima, čak ispred palatina Mateja Csáka. Nakon njih dvojice slijede imena ostalih medijatora, odreda crkvenih osoba (uključujući i pripadnike vojničkih redova), među kojima se, odmah iza spomenute dvojice, nalazio i topuski opat Matej.¹¹⁹ Stoga, pored materijalne moći koja se ogledala u kraljevskim darovnicama biskup je nastupao i kao duhovno-moralni autoritet koji je stajao na čelu pokušaja rješavanja najakutnije krize koja je daleko prelazila čak i lokalne okvire Slavonije. Kombinacija tih dvaju elemenata (materijalna moć i duhovni autoritet) otvarala je Timoteju širenje svoje uloge van okvira u kakvim je djelovao do tada. Transakcije s dijelom roda

115 CD VIII, br. 461, str. 544; br. 515, str. 608-609.

116 Kekez, „Cistercians“, str. 269.

117 Kekez, „Cistercians“, str. 269-70.

118 Za Blagušu CD VI, br. 168, str. 182-83; za Garić CD VI, br. 175, str. 193; Garešnica br. 195, str. 226-7.

119 CD VI, br. 224, str. 261.

Ača možda najbolje to otkrivaju. Tijekom 1278. i 1279. Ače su u tri navrata prodali biskupu svoje zemlje. No, dvije isprave otkrivaju detalje koji bacaju drukčije svjetlo na te prodaje. U njima se sasvim eksplicitno kaže kako biskup prodavatelje kao i njihove potomke uzima u posebnu zaštitu (*in specialem protectionem*), što daleko nadilazi ideju prema kojoj prodaja predstavlja ekonomsku transakciju.¹²⁰ Drugim riječima, pitanje koje se postavlja u razmatranju takvih transakcije nije je li riječ o prodaji već „Koja je svrha određenih transakcija u određenim slučajevima? Ukoliko se odnosi gaje kako bi se nešto prodalo, onda ekonomski motivi prevladavaju. Ukoliko je svrha prodaje uspostavljanje odnosa, onda prevladavaju društvene potrebe.“¹²¹ Dio o uzimanju u zaštitu u formulaičnom obliku isprave rađenoj prema dobro utvrđenom obrascu može se činiti sasvim drugorazrednim, no upravo s obzirom na formulaičnu narav izvora s kojima raspoložemo pravo je „čudo“ da je takav, naizgled sitan, detalj našao put do isprave (kao što je uopće nastala isprava za plemiće iz Donje Jamnice!). On zapravo otkriva kako u ovim prodajama nije riječ samo o ekonomskoj transakciji već o transakciji (prodaji posjeda) koja je smjerala i k uspostavljanju društvenih veza, veza koje su s obzirom na okolnosti bile usmjerene na zaštitničku funkciju koju je biskup mogao pružiti. Argument dodatno dobiva na težini s obzirom na prethodna zapažanja o unutar rodovskim sukobima uslijed kojih su Ače nastojale pronaći zaštitnike na različitim stranama: jedni su pristali uz Baboniće, a drugi uz zagrebačkog biskupa. No, 1278. i 1279., iako je sreća okretala u smjeru Babonića, zasigurno nije bilo tako jasno kako će se stvari u budućnosti odvijati te okretanje prema biskupu kao zaštitniku ne treba promatrati kao u korijenu propalu zamisao.

Potrebno je naglasiti još jednu specifičnost ovih kupovina od strane biskupa: izvori ne bilježe takve tri kupovine posjeda od strane biskupije u Slavoniji u dugom razdoblju kako prije tako i kasnije. One postaju još specifičnije ukoliko se razmotri informacija koja se pojavljuje kao argument u sporu Radoslava Babonića s biskupom Ivanom oko Hrastovice iz 1292. Radoslav je naime kao jednu od zapreka biskupovom polaganju prava na posjed istakao kako je Slavonsko plemstvo od Bele (vjerojatno je riječ o Beli IV.) dobilo povlasticu prema kojoj crkvene institucije nisu smjele uzimati u zalog niti kupovati posjede plemića.¹²² U tom kontekstu tri kupovine od strane topuske opatije (kojima se može dodati i prepuštanje sporne zemlje) u razdoblju od iste dvije godine (1278. i 1279.) također iskaču kao neobična pojava.¹²³ Međutim, vrlo je teško u potpunosti primijeniti iste zaključke kao u vezi kupovina od strane Ača. Istina, opatija nije poduzela takvu vrst napadne akvizicijske akcije od kad su cisterciti došli u Slavoniju, ali to predstavlja pretanku osnovu za neke dublje zaključke. Oni se moraju tražiti na

120 CD VI, br. 231, str. 272-75; br. 236, str. 280-82.

121 Rosenwein, *To be the Neighbour*, str. 99.

122 CD VII, br. 88, str. 107.

123 Prodaje: CD VI, br. 235, str. 278-80; br. 237, str. 282-83; br. 269, str. 322-23; prepuštanje: br. 233, str. 276-77.

drugim stranama i drugim transakcijama, i to onima koje se tiču Ivana sina Jaroslava Okićkog.

Veze Ivana s cistercitema su u literaturi i više nego dobro utvrđene, kao i njegova politička pozicija u razdoblju zadnje četvrtine 13. stoljeća.¹²⁴ Ipak određeni detalji su izmakli pažnji. Jedan se tiče činjenice da nije sasvim eksplicitno istaknuto kako se Ivan u razdoblju kraja 1270-ih ne pojavljuje kao akter u žestokim sukobima niti jedne strane. Njegova materijalna moć i društveni ugled bez sumnje bi rezultirali bilježenjem njegova imena na jednom od tri sporazuma sklopljena 1278. i 1280. pa već i na toj razini postaje jasno kako je Ivan nastojao preživjeti turbulentno razdoblje bez direktnog uključivanja u sukobe. U tom razdoblju, odnosno od 1277., kada je stanje u kraljevstvu prema iskazu samog Ivana bilo prožeto nesigurnošću, pa zaključno s 1281., Jaroslav je učinio niz darovanja cistercitema. Pored duhovnih motiva i u ovom slučaju se mogu naslutiti elementi društvene asocijacije: Ivan se time vezao uz crkvenu instituciju koje ne samo da je bila uzor duhovnog života, a time i garant za spas duše već je, na tragu nastupa opata Matije iz 1278., predstavljala instituciju koja nije bila vezana uz niti jednu od sukobljenih strana. Ili da budem precizniji, još je, bez obzira na sve probleme kraljevske vlasti, svoju sudbinu, kao i uvijek od svog osnutka, vezivala uz mogućnost kraljevske intervencije, kako o tome svjedoči povelja iz 1281. kojom je Ladisav IV. opatiji potvrdio niz povelja prethodnih kraljeva.¹²⁵ Vrlo sličan odnos prema kraljevskoj vlasti se može naslutiti i u slučaju Ivana, čije su obiteljsko bogatstvo i društvena pozicija bili plod kraljevske milosti. Međutim, to bogatstvo i milost su se brzo topili, kao što svjedoči i prodaja utvrde Lipovac Radoslavu Baboniću 1283., a možda još jasnije ocrta i prekid veza s cistercitema budući da nema niti jednog izvora koji bi posvjedočio o tim vezama u narednih desetak godina, nakon čega i sam Ivan nakon 1292. nestaje iz izvora (kao i vjerojatno s ovog svijeta). Iako se to može pripisati i nestanku izvora (logika prema kojoj se nešto nije dogodilo jer nije sačuvano u izvorima je neodrživa) držim kako odgovor treba tražiti u postupnom preuzimanju „patronata“ nad cistercitema od strane Babonića i njihove društvene mreže, što se može pratiti od 1285. U okolnostima gdje su Babonići pretvarali opatiju u Topuskom u obiteljsku zadužbinu i gdje su se u odnosima prema cistercitskim opatijama iskazivale granice i kohezija društvene mreže koju su ispleli Babonići, uplitanje osoba koje su izlazile van okvira te grupe bilo je neprivlačno, kako za one unutra te mreže tako i za one izvan nje.¹²⁶ Stoga izostanak izvora koji bi bilježili kontakt Ivana s cistercitema, usprkos svoj darežljivosti koju je on iskazao prema njima, vjerojatno ne treba promatrati kao posljednicu nesačuvanosti izvora već u okretanju Ivana prema drugim crkvenim institucijama u kojima je mogao iskazati svoju neprivezanost oligarhijskim mrežama. Tako ga se po posljednji put u izvorima

124 Klaić, *Zagreb*, 63-65, Ančić, „Cistercians“, str. 214-5.

125 CD VI, br. 332, str. 393-94. Za oslonac na kraljevsku vlast vidi Ančić, „Cistercitska opatija“, str. 32.

126 Potvrda Andrije III. iz 1296. pritom se događa u trenutku dok nastoji, sasvim neuspješno, srušiti moć Babonića (vidi ranije).

može pronaći 1292. na strani biskupa u već spomenutom sporu s Babonićima oko Hrastovice.¹²⁷

Sam kraj 1270-ih i prve godine 1280-ih razdoblje je punog rasplamsavanja borbi u Slavoniji, vrijeme u kojem se već naziru pobjednici tih sukoba, ali u kojem nitko zasigurno nije mogao naslutiti daljnji razvoj koji je vodio izdizanju oligarhijske vlasti. S tim na umu, ne čudi okretanje dijela plemstva prema crkvenim institucijama, bilo u potrazi za zaštitom, bilo kao način iskazivanja neutralnosti unutar tih sukoba. Preko uloge medijatora u sukobima između Gutkeleda i Babonića te njihovih saveznika biskup Timotej kao i opat Matej istakli su se kao duhovno-moralni autoriteti koji nastoje vratiti mir i stabilnost u prilikama narušenima sukobima te kao neutralne figure sposobne pružiti neku vrst izlaza u opasnim vremenima. Opatija u Topuskom pritom izgleda nije mogla pružiti onakvu vrstu zaštite kakvu je mogao zagrebački biskup, ali je društvena mreža unutar koje je funkcionirala još bila neovisna od Babonića, kako pokazuje primjer Ivana Jaroslavovog. Nakon 1285. takva konfiguracija odnosa naglo se mijenjala i položaj opatije u lokalnim okvirima ovisio je u prvom redu o Babonićima, ali i o društvenoj mreži koju su ovi kontrolirali, unutar koje su pojedinci svoj položaj i privezanost iskazivali i transakcijama s opatijom, čime su se istovremeno definirale granice i uspostavljala kohezija unutar te mreže, ali i isključivali svi oni bez veza s Babonićima.

Zaključak

Kontrola Babonića nad društvenom mrežom aktiviranom uslijed sukoba 1270-ih, kada su Babonići pokrenuli relativno velik broj ljudi na širokom prostoru (od današnje južne Like pa do Zagorja) uz minimalnu razinu stabilne kooperacije (ekstenzivna moć) do početka 14. stoljeća prerasla je u intenzivnu moć, koju karakterizira daleko veći stupanj mogućnosti mobilizacije i privrženosti osoba unutar te iste mreže.¹²⁸ Bio je to proces uslijed kojeg su Babonići, kapitalizirajući pobjede ostvarene uz pomoć saveznika s kraja 1270-ih u početnoj fazi sukoba, redefinirali odnose unutar te mreže, postepeno pretvarajući saveznike u svoje klijente. U organizacijskom pogledu, u razdoblju kasnih 1270-ih sami akteri su svoj kolektivni pothvat označili kao *societas* pa se pojam iz emičke ili emske perspektive može koristiti kako bi se istakla ekstenzivna narav moći Babonića, dok je za kasnije razdoblje upotrijebljen koncept zatvorenog sustava službe, kao etički ili etski konstrukt.¹²⁹ Sve te promjene mogu se odlično sagledati kroz životni put Orlandovih sinova i unuka.

127 CD VII, br. 88, str. 107.

128 Koncepte ekstenzivne i intenzivne moći, kao oblike organizacijske moći, u svom djelu o izvorima i naravi društvene moći koristi Michael Mann, *The Sources of Social Power, vol I, A History of power from the beginning to the A.D. 1760*, New York, 1986, str. 7.

129 Za razliku tih perspektiva vidi Kadushin, *Understanding*, str. 41.

Ivan i Nikola su krajem 1270-ih stajali kao saveznici Babonića u dva sporazuma sklopljena s Gisingovcima i Gutkeledima, kao dio *societas* mobilizirane uslijed sukoba. Međutim, odnos u kojem se Orlandovi sinovi nastupali kao saveznici Babonića vrlo brzo je redefiniran, a može se naslutiti već 1280. kada se ne pojavljuju uz Baboniće kao najvažniji akteri sporazuma s Gisingovcima. Konačna potvrda te promjene u odnosima može se naći pet godina kasnije kada se Ivan javlja u ulozi zastupnika u nekom poslu svog gospodara (*dominus*) Stjepana Babonića, kao i brat mu Nikola četiri godine kasnije. Ukoliko su Babonići od tada nastupali kao gospodari Orlandovih sinova to nije značilo kako ovi nisu profitirali iz takvog odnosa – zaštita i pomoć kakvu su im njihovi gospodari mogli pružiti, na primjer u unutar rodovskim sukobima, ilustrira to vrlo dobro. Kao klijenti Babonića Orlandovi sinovi postali su i dio plemstva *terrae* Babonića, kakvom se ona razaznaje u prvom desetljeću 14. stoljeća. Sudski postupak vođen 1309. pruža uvid i u sudsku vlast Babonića nad plemstvom u njihovoj društvenoj mreži, odnosno plemstvom unutar *terrae* kojom su Babonići vladali, a što je predstavljalo jedan od ključnih aspekata zatvorenog sustava službe. I u toj prilici se Nikola pojavljuje kao važan akter unutar društvene mreže Babonića, kao i nekoliko godina kasnije prilikom obiteljskih dogovora samih Babonića. Tada se uz Nikolu pojavljuju i brat mu Agk, kao i njihovi nećaci, sinovi pokojnog im brata Ivana, što ukazuje i na drugi značajan fenomen zatvorenog sustava službe: multigeneracijsku službu. Takva multigeneracijska vezanost je tim značajnija ukoliko se promotri s aspekta institucionaliziranja vlasti Babonića, jer su, pored samih Babonića, njihovu vlast nasljednom počeli zamišljati i oni koji su se nalazili pod njihovom vlašću.

Pored veze sa samim Babonićima, pripadnost njihovoj mreži mogla se iskazivati i na druge načine, poput uspostavljanja veze s topuskom opatijom, kako opet ilustrira slučaj Nikole Orlandovog. Takva vrsta veza doprinosila je gustoći i čvrstoći društvene mreže koju su oko sebe ispleli Babonići. Značaj takvih veza izrazito je važan posebno ukoliko se uzme u obzir kako su Babonići stajali kao centralne figure unutar društvene mreže koja se karakterizira kao „sociometrijsku zvijezdu“, to jest kao „obrazac kotača“. ¹³⁰ Unutar takve konfiguracije mreže nalazi se centralna točka (u ovom slučaju rod Babonića) koja je direktno povezana s osobama unutar te društvene mreže, ali te osobe nemaju međusobnih veza. Pretočeno u mrežu koja je hijerarhijska, to znači kako su Babonići stajali u direktnom odnosu sa svojim klijentima, bez da su postojale horizontalne veze među potonjima. Drugim riječima, granice i oblik grupe, kao i njenu aktivaciju na polju političkog djelovanja, definirao je odnos sa Babonićima, a ne horizontalne veze. Takva struktura oligarhijskih mreža najjasnije se može vidjeti na primjeru Mateja Csáka, koji je imao istu strukturalnu poziciju kao i Babonići, a čijom smrću je došlo do potpunog urušavanja društvene mreže u središtu koje je on stajao. ¹³¹

130 Riječ je o dvama nazivima istog fenomena, vidi John Scott, *Social Network Analysis: A Handbook*, London, 2000, str. 10., te Kadushin, *Understanding*, str. 32-33., koji govori o „obrascu kotača“.

131 U tom kontekstu su ovakve vrste društvenih mreža iznimno slične frakcijama, kako ih je definirala antropološka literatura iz 1960-ih i 1970-ih, vidi: Ralph W. Nicholas, „Factions: a Comparative

Ukoliko je mobilizacija, a susljedno i kontrola, plemstva ovisila o Babonićima,¹³² te su oni kao centralne figure držali grupu na okupu, to nije brisalo distinkcije unutar te društvene mreže. Spektar odnosa je pritom sezao od onih koji su stajali pod zaštitom Babonića, do onih za koje je teško odrediti jesu li cijelo vrijeme stajali uz Baboniće kao njihovi saveznici/prijatelji ili kao klijenti, oni koje se u pojedinim trenucima kolektivno definiralo kao *ad ... pertinentes* (slučaj Krčkih knezova). Pored heterogenosti plemstva unutar društvene mreže Babonića valja istaknuta i kako su njene granice bile fleksibilne, odnosno kako su se u ovdje promatranom razdoblju širile, kroz kombinaciju nagrade i straha, pri čemu je kontrola materijalnih resursa, a pogotovo utvrda, imala krucijalan značaj. Kontrakcija te društvene mreže spletena oko Babonića i razbijanje zatvorenog sustava službe tema su za neku drugu priliku.

SUMMARY

Social networks and the rise of the oligarchs: example of the Babonić kindred (1270s-1320s)

One of the pillars of building the oligarchy in the Kingdom of Hungary-Croatia in the 1270s were the people that the oligarchs employed in their service and subdued to their authority. While the general problem of the rise of the oligarchs in medieval Slavonia in this period has been a subject of historiographical study, this aspect of their rise has been largely neglected. The article addresses this issue by focusing on the social networks the Babonić kindred used in the period between the 1270s and 1320s. During the late 1270s, with the intensification of fights between the members of the kingdom's elite and with steady weakening of the royal authority, conflicts in Slavonia reached a high point, with the Babonić family, together with the Kőszegis (Gisingovci), emerging as the main political actors. During these initial struggles the strength of the Babonić family was characterized by the *extensive power*, to use the conceptual framework of Michael Mann, or to put it in the emic terms, the actors themselves defined their undertaking as a *societas*, a term which should not be understood rigidly in only one sense, but broadly as a term that the actors themselves employed to signify their collective undertakings. The collective undertaking, *societas*, led by the Babonić family also included important local nobles who did not necessarily stand as clients in their relation to the Babonić family, but were their allies. However, with the strengthening of the Babonić family, a process by which these men were turned into their clients ensued and thus the nature of their relations with the Babonić family changed, that is the relations within the social network were

Analysis“, *Political Systems and the Distribution of Power* (ur. Michael Banton), London, 1969, str. 21-59.; Janet M. Burja, „The Dynamics of Political Actions: A New Look at Factionalism“, *American Anthropologist* 75/1 (1973), str. 132-151; F. G. Bailey, *Stratagems and Spoils: A Social Anthropology of Politics*, Colorado, 2001, 51-55.

132 Tu vrijedi dodati kako je i plemstvo koje se nalazilo u službi Babonića i samo imalo vlastite klijente, koji su se onda neposredno također nalazili u mreži Babonića.

redefined. This meant that the power of the Babonić family was getting stronger, which had a couple of aspects. One of them was their judicial authority. During the late 1270s and 1280s the initial step was made in undermining the judicial authority of bans of Slavonia regarding the *societas* of the Babonićs, with the bans disavowing their judicial prerogatives when it came to the former's *societas*. In addition to that, and with the general strengthening of their power, the Babonić family created their own judicial system for the noblemen of what they termed their *terra* – a territory between the German lands, river Sava, Bosnia and Gvozd – as it can be seen in the 1300s. It is important to stress that the functioning of these judicial prerogatives did not depend on them holding the title of ban, which presented another clear sign of oligarchical power and of the weak influence the royal court had in local circumstances. The author stresses the incapability of the royal court to attract nobles from the territories of the Babonić family – those *ad eos pertinentes* – to its service by labelling it as a closed system of service. One of the phenomena revealing it was the multigenerational service, which included lordship and service stretching between two generations of lords (Babonićs) and their men. This was rather important for the institutionalization of the Babonićs' power – as it can be seen with regard to their judicial authority – that is, the roles were externalized, giving their rule a firmer ground. Perpetuation of power through generations was thus extremely important for oligarchical rule, but every generational transfer of power included its dangers. This is a common reoccurrence when it comes to royal power, and the dire consequences which a minority rule, as for Ladislaus IV, or a death without a male successor, as for Andrew III, could present for the royal authority. However, the same applies for the oligarchs, and Charles I obviously responded to such opportunities, the most famous example being that of Mathew Csák. The phenomena of multigenerational service that can be seen with regard to the Babonić family can thus be regarded as one of the most important elements for the firm grip they had on the local nobility for such a long period.

The example of above mentioned Mathew Csák directs attention to another aspect. Namely, the social network that the Babonić family used to obtain and especially to keep their power is closely related to the form of the social networks that is usually termed “sociometric star” or as a “wheel pattern”. Inside of such a configuration of a network there is a central point (in this case the Babonić kindred) which has a direct connection to the people inside the network, but these men have no direct links among themselves. That is, in such a hierarchical network the Babonićs stood in direct contact with their clients, without horizontal links between the latter. In other words, the boundaries and the shape of the network, like its activation in the field of common political actions, were defined by the relations to the Babonić family, and not by horizontal links.

Key-words: Babonić family, medieval Slavonia, social networks, *societas*, closed system of service, judicial authority, multigenerational service, Cistercians, Topusko.